

3375

ΟΔΗΓΟΣ

ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ

ἤ

ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΥΜΝΑΣΙΑΚΗΣ

ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ὑπὸ

Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ,

γυμνασιάρχου ἐν Χαλκηδόνι.

«Πάντα δοκιμάζοντες τὸ καλὸν κατέχετε».
(Παύλ. Θεσσαλ. Α'. ἐ, 21).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ ΣΙΑΣ.

1874.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Τὸ παρὸν πονημάτιον περιλαμβάνει δύο πραγματείας, τὴν μὲν περὶ τῆς δημοτικῆς, τὴν δὲ περὶ τῆς γυμνασιακῆς παιδεύσεως, δημοσιευθείσας ἄλλοτε ἐν τῷ «*Νεολόγῳ*» τῇ 3 Ἰανουαρίου τοῦ 1873 καὶ τῇ 13—20 Μαΐου τοῦ 1874. Τὸ τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως σύστημα ἐφήρμοσα πρῶτος ἤδη ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ Χαλκηδόνας, τὸ δὲ ἐνάρεστον ἀποτελεσματῶν ἐξετάσεων γενομένων τῇ 14—15 Ἰουλίου ἐξέπληξε καὶ ἐμὲ αὐτόν. Ἀληθῶς οὐδέποτε κατὰ τὸ δεκαπενταετὲς διδασκαλικόν μου στάδιον ἠὲ φράνθημι τοσοῦτον, ὅσον κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας τῶν ἐξετάσεων, ὅτε παρετήρησα τὴν πρόοδον τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, ἅτινα ἐν βραχεὶ σχετικῶς χρόνῳ ἀνεγίνωσκον ταχέως καὶ ἀπροσκόπτως, ἐνόουν τὸν Γεροστάθην καὶ ἐκαρποῦντο τὰς ἐν αὐτῷ ὑψηλὰς ἰδέας, ἐγραφον ὀρθῶς καὶ εὐχερῶς καθ' ὑπαγόρευσιν, ὡς οἱ μαθηταὶ σχολείου ἑλληνικοῦ, ἐγνώριζον τὰς ἀρχὰς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἀποστηθίζοντες τὴν ἱερὰν ἱστορίαν καὶ κατήχησιν, ἔτι δὲ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωγραφίαν, ἑλλ. ἱστορίαν, γραμμικὴν ἰχθυογραφίαν καὶ ἕτερα χρήσιμα καὶ ἀρκοῦντα αὐτοῖς, ἐὰν ἐξέλθωσιν ἀμέσως εἰς τὸν πρακτικὸν βίον.

Ἴνα συντελέσω λοιπὸν τὸ ἐπ' ἐμοὶ εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν κακῶς παρ' ἡμῖν κειμένων, ὡς μὴ ὄφειλε, σπουδαιοτάτων κλάδων τῆς πρώτης καὶ μέσης παιδεύσεως (1), ἐκδίδωμι καὶ

(1) Περὶ τῆς καὶ ἐν Ἑλλάδι οὐ καλῶς κειμένης δημοτικῆς καὶ μέσης παιδεύσεως ἀνάγκῃ ἐν «*Νεολόγῳ*» 19 Φεβρουαρίου 1874, περὶ δὲ τῆς δημοτι-

αὔθις ἀμφοτέρως τὰς πραγματείας μεταβαλὼν αὐτὰς ἐνιαχοῦ πρὸς πλείονα διάδοσιν καὶ ὠφέλειαν.

Εἶναι καιρὸς πλέον ἀφέντες τὰ ὑψηλὰ καὶ ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς μείλλομεν καὶ οἰκοδομήσωμεν. Βᾶσιν δὲ θεωρῶ τὴν ἀρεν ἀναβολῆς σύστασιν διδασκαλείων πρὸς μόρφωσιν καλῶν δημοδιδασκάλων, τὴν διὰ καταλλήλου συστήματος δημοτικῆς παιδείσεως διάπλασιν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν μείζονα μερίδα τοῦ ἔθνους. Ὡς δὲ ἐπὶ ἀρραγοῦς βάσεως στηρίζονται τὰ οἰκοδομήματα, οὕτω καὶ ἐκ τῆς ὀρθῆς καὶ ὑγινοῦς παιδείσεως τοῦ λαοῦ ἐξαρτᾶται ἡ εὐημερία τοῦ ὅλου ἔθνους.

Ἐν Χαλκηδόνι τῇ 10 Ἀυγούστου 1874.

Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ.

κῆς ἰδίᾳ τὸν ἀναγνώσεως ἄξιον λόγον τοῦ ἐλλογίμου ἐν Ἀθήναις σχολάρχου Κ. Μ. Βρατσάνου «Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐν Ἑλλάδι καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.» ἐν Ἀθήναις 1874, σελ. 12.

Α'.

ΠΕΡΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

«Πάντα δοκιμάζοντες τὸ καλὸν κατέχετε».

(Παύλ. Θεσσαλ. Α'. ε', 21).

Ἐν τῷ νῦν αἰῶνι τῶν φώτων τὰ πάντα ἀνακαινίζονται, τὰ πάντα ἀναθεωροῦνται, καὶ τὰ μὲν μὴ καλῶς κείμενα κατὰ τὸ ἐνὸν θεραπεύονται, τὰ δὲ καλῶς ἐπὶ ἐδραϊοτέρων τιθενται βάσεων καὶ σταθερώτερα καθίστανται καὶ δὴ καὶ ἀνυσιμώτερα. Τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος δὲν ἐξαιρεῖται οὐδὲ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις παιδείσεως, ἡ ὁμολογουμένως ἀποτελοῦσα τὴν βᾶσιν τῆς εὐημερίας τῆς ἀνθρωπότητος. Σχέδια ἐπὶ σχεδίων προβάλλονται, μέθοδοι προτείνονται εἰς ταχυτέραν ἐκμάθησιν τῶν τεραστίων ἀνάπτυξιν ἰδίᾳ κατὰ τοῦς τελευταίους χρόνους τούτους λαβουσῶν ἐπιστημῶν. Μεγίστη ὡς ἀληθῶς ἡ πνευματικὴ αὕτη κίνησις, ταύτης δὲ οὐδ' οἱ μικροὶ ἡμεῖς Ἕλληνες ἐλλείπομεν περὶ τε ἄλλα καταγιγνώμενοι καὶ δὴ περὶ τὴν ἀναντιρρόητως οὐ καλῶς κειμένην παιδείουσιν, τὴν τε δημοτικὴν καὶ τὴν μέσην ἢ γυμνασιακὴν. Ἄνδρες τῶν ἡμετέρων ἐπὶ παιδείᾳ καὶ πείρᾳ λόγου ἄξιον ἀπεδύθησαν διὰ συγγραφῶν ἀξιολόγων εἰς τὸν ἀγῶνα ἰδίᾳ μεθόδους προβάλλοντες. (1) Ἐπιθυμῶν, τὸ ἐπ' ἐμοί, ἵνα συντελέσω εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παρ' ἡμῖν κακῶς ἐχούσης δημοτικῆς καὶ γυμνασιακῆς παιδείσεως, καὶ μάλιστα τῆς πρώτης, πειράσομαι εἰπεῖν περὶ ἀμφοτέρων ὅ,τι μοι διορθώσιμον καὶ ὠφελιμώτερον τῶν ἤδη ἄλλοις εἰρημένων φαίνεται.

(1) Περὶ τῆς μέσης παρ' ἡμῖν παιδείσεως ἔγραψεν ὁ Μ. Πανταζῆς ἐν τῷ «Νεολόγῳ» κατὰ ἰούλιον τοῦ 1871 καὶ ὁ ἐν Σμύρνῃ γυμνασιάρχης Κ. Κ. Ξανθόπουλος «Πρώτη καὶ μέση ἐκπαίδευσις καὶ περὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαίδευσως τῶν κορασίων». Ἐν Ἀθήναις, 1874.

Φύσει ἡ παιδείουσι καθόλου τριχῇ διαιρεῖται, εἰς τὴν πρώτην, τὴν μέσην καὶ τὴν ἀνωτέραν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη καλεῖται καὶ δημοτικὴ, ἡ δὲ μέση γυμνασιακὴ, ἡ δὲ ὑπερτάτη τέλος πανεπιστημιακὴ. Τὸ τρίτον τοῦτο τῆς παιδείουσι ἀποτελεῖ τὸ στάδιον, ὃ διατρέχει ἐν τῇ μορφώσει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῶν πρώτων καὶ ἀτελῶν στοιχείων ὁρμώμενος, ἀπὸ τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ καθικνούμενος μέχρι τοῦ τέρατος, μέχρι τῆς κτήσεως καὶ καλλιέργειας τοῦ ὕψιστου καὶ τιμητάτου χρίματος τῆς ἐπιστήμης. Πλέον τούτου ἡ ἑλαττον δὲν ὑπάρχει.

Μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων βαθμίδων τῆς παιδείουσι ὑπάρχει ἀλληλουγία καὶ ἀναγκαῖα συνάρεια τοιαύτη, ὥστε ἄνευ τῆς μιᾶς ἢ ἑτέρας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἄνευ τῆς δημοτικῆς δὲν ὑπάρχει γυμνασιακὴ, ἄνευ δὲ ταύτης δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἢ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις. Ἄλλὰ βᾶσις τῆς πάσης παιδείουσι ἐστὶν ἡ δημοτικὴ, ἥς ἄνευ ἀδύνατος ὄπως ἡ ἐπίδοσις τῆς τε μέσης καὶ τῆς ἀνωτέρας. Διὸ πρώτιστα καὶ μάλιστα αἱ κυβερνήσεις, ἐν κήδωνται τῆς τοῦ λαοῦ ἐκπαιδείουσι, ὀφείλουσι νὰ μεριμνήσωσιν ὑπὲρ τοῦ καλλιτέρου ὡς οἶόν τε συστήματος, τῆς καλλιτέρας καὶ προσφορωτέρας μεθόδου, πρὸς διάδοσιν τῆς τοῦ λαοῦ παιδείουσι. Ἄνευ αὐτῆς καὶ ἄνευ καλῶν καὶ δοκίμων δημοδιδασκάλων πρὸ πάντων καὶ αἱ ἀρισταὶ διατάξεις καὶ νόμοι ἀνωφελεῖς ἀποβαίνουσι, καὶ τὰ γυμνάσια καὶ τὰ πανεπιστήμια εἰς οὐδὲν εἶναι χρήσιμα. Καὶ ἀληθῶς διὰ τὴν ἔλλειψιν καταλλήλου δημοτικῆς παιδείουσι συστήματος χωλαίνει παρ' ἡμῖν καὶ ἡ γυμνασιακὴ, ὡς ἀνομολογοῦμεν πάντες.

Τὸ περὶ τῆς δημοτικῆς παιδείουσι ζήτημα ἐγένετο παρ' ἡμῖν ἐσχάτως ἀντικείμενον πολλοῦ λόγου. Πολλοὶ τῶν τὰ πρώτα ἐν τε τῇ πολιτείᾳ καὶ τοῖς γράμμασι φερόντων ἐκάκισαν τὸ ἐν χρήσει σύστημα τῆς δημοτικῆς παιδείουσι, πάντες ἐκ φιλοσοφικῆς μᾶλλον ἀπόψεως καταδικάζουσι τὴν καὶ νῦν ἐτι ὕψισταμένην λαγκαστριανὴν ἢ συνθῶς ἀλληλοδιδασκτικὴν καλουμένην μέθοδον, οὐδεμίαν ὅμως ἀντ' αὐτῆς, ὅσον ἐγὼ γινώσκω, μέχρι τοῦδε εἰσήγαγον, ἢ τοῦλάχιστον εἰσαγωγίμον ὑπέδειξαν. Καὶ ὅμως ἐκ τῶν δημοτικῶν ἢ ἀλληλοδιδασκτικῶν λεγομένων σχολείων ἐξέρχεται ὁ λαός, πλὴν ὀλίγων ἐν ταῖς πόλεσιν ἐξαιρέσεων, ἀπὸ τοῦ γεωργοῦ καὶ τοῦ χειρῶνακτος μέχρι τοῦ καθηγητοῦ αὐτοῦ τοῦ πανεπιστημίου. Ἐκ τῶν εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα φοιτῶντων παίδων πολλοὶ μὲν ἀνέρχονται εἰς τὰς βαθμίδας τῶν γυμνασίων, ὀλίγοις ὅμως καταντῶσιν εἰς τὰ πανεπιστήμια, οἱ δὲ πλείστοι λίαν πρῶτως τρέπονται εἰς ἔργα βιοποριστικά, μόνον ἐφόδιον παρὰ πάντα τὸν βίον ἔχοντες τὰς ὀλίγας καὶ ἀτελεῖς γνώσεις, ἃς ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις ἐκτήσαντο, ἢ τὸ πολὺ ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι τῶν οὕτω καλουμένων ἐλ-

ληνικῶν σχολείων. Διὰ δὲ τὴν ὁμολογουμένην ἀτέλειαν τῶν ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις ἀποκτωμένων γνώσεων αἱ κατωτέροι τάξεις τῆς ἡμετέρας κοινωνίας μένουσι τὸ πλείστον ἀδαεῖς, ὃ δὲ λαός, τὸ πρῶργιατάτον μέλημα πάσης εὐνομουμένης πολιτείας, ἀποκτᾷ ἐν τοῖς πνευματικῶν ἐργαστηρίοις, τοῖς σχολείοις, μόνον τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφήν, τὰς τέσσαρας πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, τύπους τινὰς τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς, ἴσως καὶ τινὰ τῆς γεωγραφίας, ἅπαντα διδασκόμενα ἐπὶ ἐν περίπου ἔτος ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ τάξει τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ!

Τὴν τοῦ λαοῦ μόρφωσιν περὶ πλείστου ποιοῦνται νῦν αἱ πεφωτισμέναι κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς. Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἠθικοποιήσεως τοῦ λαοῦ ἐξαρτᾶται ἡ τε εὐημερία καὶ ἡ δυστυχία ἔθνους οἰοῦδήποτε. Ἐφ' ὅσον ἀναπτύσσεται καὶ μορφῶται ὁ λαός, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ κοινωνία ἐκείνη βελτιοῦται καὶ ἠθικωτέρα καθίσταται· ἐφ' ὅσον δὲ ὁ λαός μένει ἀμαθῆς καὶ ἄμοιρος καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων βιωφελῶν γνώσεων, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ κοινωνία ἐκείνη ὀπισθοδρομεῖ, καθίσταται ἀμαθῆς, φανατικὴ καὶ δεισιδαίμων, οὐδεμίαν πρόσδοον ποιεῖται εἰς τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἐξαχρειομένη δὲ βαθμηδὸν παραλύεται καὶ καταστρέφεται.

Εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ χρησιμεύουσι τὰ λεγόμενα ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, εἰς δύο τμήματα διαιρούμενα, τὸ κυρίως ἀλληλοδιδασκτικόν, καὶ τὸ συνδιδασκτικόν. Κατὰ τὴν ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις μέθοδον ὁ λαός μανθάνει, ὡς εἴρηται, ἀνάγνωσιν, γραφήν, τὰς τέσσαρας πράξεις τῆς ἀριθμητικῆς, τύπους τινὰς τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς, καὶ τὸ πολὺ, γνώσεις τινὰς τῆς γεωγραφίας. Ἐξ ἡ ἐπτά, ἐνίοτε καὶ πλείω τούτων ἔτη, καταναλίσκονται εἰς τὴν ἄγονον σχεδὸν ταύτην διδασκαλίαν, καθ' ἣν εἰς μόνος διδάσκαλος, σπανιώτατα ἔχων καὶ βοηθόν, διὰ τῶν πρωτοσχόλων καὶ ἐρμηνευτῶν λαμβανομένων ἐκ τῶν μᾶλλον προκεχωρημένων παίδων διδάσκει 100—200 ἢ καὶ ἐπέκεινα παῖδας. Κατ' αὐτὴν οἱ παῖδες ὡς εἶπεν διδάσκουσιν ἀλλήλους, ὃ δὲ ἀλληλοδιδάκτης διὰ τῆς συρίστρας καὶ τῶν κελυσματῶν ἐπιτηρεῖ τὴν μηχανὴν ταύτην!

Οὐδὲ λέγω ταῦτα μεμψόμενος τοὺς δημοδιδασκάλους· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Οἱ ἄνθρωποι τοῦτο ἐδιδάχθησαν, τοῦτο καὶ μετέρχονται· διὸ καὶ ἀνώτεροι πάσης μομφῆς τυγχάνουσιν. Ὁ χρόνος ὅμως τῆς ἀκάκου νεολαίας παρέρχεται ἀνεπιστρεπτεῖ· τὰ ἔτη διαδέχονται ἀλλήλα, ἐν δὲ ταῖς ἐξετάσεσιν οἱ δημοδιδασκαλοὶ παρουσιάζουσι δέκα ἢ δώδεκα μαθητὰς, τοὺς ἐκλεκτοτέρους, οὓς θέλουσιν ἀναβιβάσει εἰς τὸ ἐλληνικὸν γινώσκοντας τὰ ὀλίγιστα ἐκείνα, ὧν ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω. Οἱ δὲ λοι-

ποι τῶν παιδῶν μένουσι καὶ μένουσι πάλιν εἰς τὰ ἡμικύκλια καὶ τοὺς πίνακας μανθάνοντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν καὶ τὴν ὀλιγίστην ἀριθμητικὴν.

Τὴν ἀτελεῖ ταύτην μέθοδον καὶ ἀναξίαν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ἐν ᾧ τὰ πάντα οἰεῖ διὰ τοῦ ἀτμοῦ κινεῖται καὶ προάγονται, κατεδίδαξαν ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐν Εὐρώπῃ καὶ κατήργησαν τέλεον. Ἐν Γερμανίᾳ τοῦλάχιστον ἡ μέθοδος αὕτη τό γε νῦν εἶναι ἄγνωστος. Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τῆς Γερμανίας, ἐν οἷς ἐκτρέφεται ὁ γερμανικὸς λαὸς, ἀγνωστοὺς τὴν μέθοδον ταύτην, εἰ καὶ ὅλως εἶχόν ποτε αὐτήν. Τὰ ἐν Γερμανίᾳ δημοτικὰ σχολεῖα εἰσι διωργανισμένα κατὰ τὸν τρόπον τῶν παρ' ἡμῖν ἑλληνικῶν σχολείων περιέχοντα τὰς τάξεις ὀκτώ, τὰ ἐν Σαξωνίᾳ τοῦλάχιστον, ἐν οἷς οἱ παῖδες κτῶνται ἐν ὀκταετεί διαστήματι πάσας τὰς ἀναγκαίας βιωφελεῖς γνώσεις, πλὴν δὲ τῆς μητρικῆς αὐτῶν γλώσσης καὶ ἐκ τῶν ξένων τὴν ἀγγλικὴν, γαλλικὴν, καὶ τῆς λατινικῆς αὐτῆς στοιχεῖα, συντόμως, ἐννοεῖται, πλὴν ἀσφαλῶς. Οὕτω δὲ καταρτιζόμενοι οἱ χειρῶνακτες, οἱ γεωργοί, οἱ ἄποροι, οἱ πολλοί, δύναται νὰ διαπλεύσωσι τὸ πολυκύμαντον τοῦ βίου πέλαγος ἐφόδιον ἔχοντες τὰς ἤδη κτηθείσας ἐκείνας ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις γνώσεις, αἵτινες, ὡς ἐφεξῆς δειχθήσεται, ὁμολογητέον, δὲν εἶναι ὀλίγα.

Εἶποι τις ἂν, πρέπει λοιπὸν νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικῶν σχολείοις τὸ γερμανικόν, τὸ σαξωνικόν σύστημα; Διὰ τί ὄχι; ἀποκρίνομαι. Τὴν σήμερον παντὰ τῆς Εὐρώπης τὰ ἔθνη, ὁρθῶς ἢ μὴ, ἀδιάφορον, ἀφορῶσι πρὸς τὸ ἐκπαιδευτικόν σύστημα τῶν Γερμανῶν, καὶ τοῦτο αἰροῦνται, ἵνα παρ' ἑαυτοῖς ἐφαρμόσωσιν. Οἱ Γάλλοι μάλιστα καὶ πρὸ τοῦ 1870 εἶχον ἀρχίσει νὰ σπουδάζωσι τὰ κατὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Γερμανῶν, πολλῶν δὲ μᾶλλον μετὰ τὰ μεγάλα συμβάντα τοῦ ἔτους ἐκείνου μείζονα ἐπέστησαν εἰς τὸ ζωτικώτατον τοῦτο ζήτημα τὴν προσοχὴν εἴτι χρήσιμον πρὸς τοῦτο ἐκ Γερμανίας ἀνθολογοῦντες. Εἰ δὲ οἱ Γάλλοι καὶ ἕτεροι ἀσπάζονται τὰ τῶν Γερμανῶν, μᾶλλον τούτων οἱ Ἕλληνες ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ δανειζώμεθα παρ' αὐτῶν ὡς τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας ἡμῶν ἐκπαίδευσως ὑπὸ Γερμανῶν ῥυθμισθείσης καὶ κατὰ τὰ γερμανικὰ πρότυπα.

Καὶ τοι οὐδεμίαν περὶ τὴν παιδαγωγίαν ἔχων ἀξίωσιν, οὐδὲ τὴν τοῦ ἀναμορφωτοῦ δόξαν ζηλῶν, μόνον δὲ ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ὁμογενοῦς νεότητος ζήλου ἀγρόμενος ὑποβάλλω τὰς βραχείας ταύτας σκέψεις τοῖς δημοδιδασκάλοις πρὸ πάντων, ἔτι δὲ τοῖς τῶν παρ' ἡμῖν κοινοτήτων προεστῶσι, καὶ ὅσοις τῆς τοῦ λαοῦ παιδείας ἐμέλησεν. Ἀναβεβῆκαμεν πρὸ δύο ἐτῶν τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεαροῦ γυμνασίου τῆς

Χαλκηδόνος, βαρεῖαν δὲ τὴν εὐθύνην τούτου φέρων, ἀπέβλεψα πρώτιστα καὶ μάλιστα εἰς τὴν βᾶσιν αὐτοῦ, ἣτις ἐστὶν ἡ δημοτικὴ σχολή. Ἐκ ταύτης προσδοκᾷ καὶ τὸ γυμνάσιον τοὺς νέους αὐτοῦ πολίτας· καλῶς δὲ παρεσκευασμένων τῶν ἐξ ἐκείνης προσερχομένων μαθητῶν εὐχερέστερον καὶ ἐπὶ ἐδραιοτέρων βᾶσεων ἐποικοδομοῦσιν οἱ τοῦ γυμνασίου καθηγηταί· σαθρῶν δὲ τῶν θεμελίων ἐξ ἐναντίας ὄντων, καὶ τὸ ἐπίλοιπον οἰκοδόμημα κλονεῖται καὶ καταρρεῖ. Ταῦτα ἐν νῶ ἔχων, λαβῶν δὲ ὡς βᾶσιν κοινὴν τινὰ δημοτικὴν σχολὴν τῆς Σαξωνίας καὶ τροποποιήσας κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν ἀνάγκας τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, εἰσήγαγον μετὰ τοῦ ἐν Χαλκηδόνι ἀξιολόγου διευθυντοῦ τῆς δημοτικῆς σχολῆς κυρίου Κ. Χρηστίδου ἀπὸ διετίας ἤδη τὸ σύστημα τοῦ Ramshorn, ὅπερ οὗτος ἐκτίθησιν ἐν τῷ συγγραμματι αὐτοῦ *Die Gliederung der deutschen Volksschulen in groesseren Staedten, Leipzig, 1864.*

Τὸ προτεινόμενον τοῦ Ramshorn σύστημα ἐτροποποίησα ὑποβιβάσας τὰς τάξεις ἀπὸ ὀκτῶ εἰς ἕξ, ὧν αἱ μὲν δύο ἀποτελοῦσι τὸ στοιχειῶδες τμήμα εἰς δύο ἔτη, αἱ δὲ ἕτεραι τέσσαρες τὴν κυρίως δημοτικὴν σχολὴν εἰς ἔτη τέσσαρα. Εἶδον δὲ, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς νέας ταύτης μεθόδου μικρὰν τό γε νῦν παρέχει δυσκολίαν. Αὕτη συνίσταται πρὸ πάντων εἰς τὸ προσωπικόν, ὅπερ κατὰ τὴν προταθησομένην ἤδη μέθοδον ὀφείλει νὰ κατεχῆ τὰ διδασκόμενα στοιχειώδη μαθήματα, καὶ ἡ διπλάσιον τοῦλάχιστον τοῦ νῦν ὑπάρχοντος, ἵνα ἕκαστος τῶν διδασκάλων διδάσκῃ μόνον εἰς δύο τάξεις, ἐκάστην ἔχουσαν 20—25 τὸ πολὺ μαθητὰς. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον οἱ δημοδιδασκαλοὶ, οὓς ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐγνώρισα, εἰσι κατοχοὶ εὐτυχῶς τῶν εἰς τοῦτο ἀπαιτούμενων γνώσεων· ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, μέγιστον θεωρῶ τῆ ἀληθείᾳ ἀδίκημα τὸ νὰ ὑπαρχοῖν ἐν μὲν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις 8—10 καθηγηταὶ ἀδρῶς μισθοδοτούμενοι καὶ διδάσκοντες 100—150 τὸ πολὺ μαθητὰς, ἐν δὲ τοῖς δημοτικοῖς, ὅποθεν καὶ τὸ ἑλληνικόν σχολεῖον καὶ τὸ γυμνάσιον λαμβάνουσι τοὺς μαθητὰς, καὶ οἱ πλείστοι αὐτόθεν θέλουσι ληθεῖν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῆς παιδείας, νὰ ὑπάρχῃ εἰς μόνον, ἢ μετὰ ἐνός βοηθοῦ διδασκαλος, καὶ οὗτοι γλίττωσιν ἀμειψόμενοι. Ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τίθενται αἱ βᾶσεις τῆς μελλούσης μέσης καὶ ἀνωτέρας παιδείας. Ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι παῖδες μὴ καλῶς καταρτισθέντες ἐν τοῖς δημοτικοῖς, ἐλάχιστα προοδεύουσιν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ τοῖς γυμνασίοις.

Τὸ παρ' ἡμῶν τροποποιηθὲν γενικόν τῆς διδασκαλίας πρόγραμμα ἔχει ὡδε·

Α' ΤΜΗΜΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΕΣ. ΕΤΗ ΔΥΟ.

Τάξις Α'.

Μηχανική ανάγνωσις ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἀνάγνωσις ἀπλῶν καὶ εὐλήπτων προτάσεων.

Γραφή. Ἐπὶ τῆς πλακῶς ἀπλῶν λέξεων. Κατὰ τοὺς τελευταίους τρεῖς μῆνας οἱ μαθηταὶ λαμβάνουσι κεχαρακωμένα βιβλία, εἰς τὰ ὅποια γράφουσι διὰ μολυβδοκονδύλου.

Ἀριθμητική. Ἰδίως ἢ κατὰ νοῦν, μέχρι τοῦ 100.

Ἄισμα. Ὀρθογραφικὸν καὶ πατριωτικόν.

Τάξις Β'.

Τὰ αὐτὰ, ἅπερ ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ ἐννοῇ.

Ἀμφοτέραι αἱ τάξεις ὑπὸ ἑνα διδάσκαλον.

Β' ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ. ΕΤΗ ΤΕΣΣΑΡΑ.

Τάξις Γ'.

Ὀρθογραφικὰ. Ἀνάγνωσις ἐκ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης βιογραφικῶς μετὰ εἰκόνων· τὰ ἀποφθέγματα αὐτῶν.

Ἑλληνικά. Ἐπανάληψις τῶν ἐν ταῖς προηγουμέναις δυοῖς τάξεσι· Παιδικὴ βιβλιοθήκη μετὰ γραμματικῆς καὶ πραγματικῆς ἀναλύσεως· ὁ μαθητὴς γράφει μικρὰς προτάσεις καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ διδασκάλου.

Γραμματικὴ· Ὄνομα, ἄρθρον, ἐπίθετον, κλίσις αὐτοῦ καὶ χρῆσις.

Ἀριθμητικὴ· Πρόσθεσις, ἀφαιρέσις καὶ πολλαπλασιασμὸς πέραν τοῦ 100.

Καλλιγραφία. Γραφὴ μικρῶν καὶ μεγάλων στοιχείων τοῦ διδασκάλου γράφοντος ἐν τῷ πίνακι, ἔτι δὲ γραφὴ μικρῶν καὶ εὐλήπτων προτάσεων.

Ἄισμα.

Τάξις Δ'.

Ὀρθογραφικὰ· ἀνάγνωσις ἐκ τῆς νέας Διαθήκης βιογραφικῶς· Α'. τμήμα τῆς Κατηγήσεως.

Ἑλληνικά· Ἐπανάληψις τῶν τοῦ προηγουμένου ἔτους· Ὁ καλὸς πατήρ μετὰ γραμματικῆς καὶ πραγματικῆς ἀναλύσεως· Γραμματικὴ· κλίσις ὀνομάτων καθ' ἑκάστην ἄσκησις εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, ἀπομνημόνευσις καὶ ὀρθογραφία τῶν ἀπομνημονευθέντων.

Ἀριθμητικὴ· Αἱ τέσσαρες πράξεις. Τὰ τοῦ τύπου νομίσματα, μέτρα καὶ σταθμά. Συνδιάλεξις δις τῆς ἑβδομάδος περὶ ὀφελίμων πραγμάτων, ἱστορικῶν, φυσικῶν καὶ γεωγραφικῶν, ἃ οἱ μαθηταὶ διηγοῦνται μετὰ ταῦτα.

Ἄισμα. Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀρχαί.

Ἀμφοτέραι αἱ τάξεις ὑπὸ ἑνα διδάσκαλον.

Τάξις Ε'.

Ὀρθογραφικὰ· Ἀνάγνωσις ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης. Τὸ β' μέρος τῆς Κατηγήσεως· ἀποφθέγματα αὐτῶν· ἀνάγνωσις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου.

Ἑλληνικά· Ἐπανάληψις τῶν τοῦ προηγουμένου ἔτους προφορικῆ καὶ γραπτῆ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν· Ὁ Χριστοφόρος μετὰ γραμματικῆς καὶ πραγματικῆς ἀναλύσεως. Ποιηταί· Γραμματικὴ· κλίσις ῥημάτων προφορικῶς καὶ γραπτῶς· τὰ μόρια· ἀπλαῖ προτάσεις μετὰ στίξεως· συνθέσεις τῶν μαθητῶν ἐκ τῆς ἱστορίας, περιγραφαὶ καὶ διηγήσεις αὐτῶν· ἀρχὴ μικροτέρων ἐλευθέρων ἐργασιῶν. Μεταφορὰ ποιημάτων εἰς τὸ πεζόν· καθ' ἑκάστην ἀνάγνωσις· γραφὴ καθ' ὑπαγόρευσιν.

Ἀριθμητικὴ· Ἰδίως ἢ κατὰ νοῦν· αἱ 4 πράξεις, κλάσματα, ἢ ἀριθμησις κατὰ τὸ τοῦ τύπου σύστημα τῶν νομισμάτων, μέτρων καὶ σταθμῶν.

Γεωγραφία καὶ φυσικὴ ἱστορία· δεῖξις τῆς γῆς διὰ τῆς σφαίρας. Εὐρώπη, Τουρκία καὶ Ἑλλάς· αἱ δύο τελευταῖαι ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ὑπὸ ἱστορικὴν, γεωγραφικὴν καὶ φυσικοῖστορικὴν ἔποψιν μετὰ διαγραφῆς χαρτῶν.

Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἐξακολουθήσις καὶ τέλος.

Ἰχνογραφία. Τὰ πρῶτα στοιχεῖα.

Καλλιγραφία· Γραφὴ μικρῶν προτάσεων ἐκ τῆς ἱστορίας, γεωγραφίας, καὶ φυσικῆς ἱστορίας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου ἐν τῷ πίνακι.

Ἄισμα.

Τάξις ς'.

Ὀρθογραφικὰ· τὸ γ' τμήμα καὶ τὰ προηγούμενα τμήματα τῆς Κατηγήσεως· ἀποφθέγματα· ἀνάγνωσις ψαλμῶν, ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς προσεχοῦς κυριακῆς. Χριστιανικὴ ἠθικὴ.

Ἑλληνικά· Ἐπανάληψις γραπτῆ καὶ προφορικῆ τῶν τοῦ προηγουμένου ἔτους· Ὁ Γεροστάθης καὶ ποιηταὶ μετ' ἀναλύσεων. Γραμματικῆς Ἐπανάληψις· ἀπλαῖ καὶ σύνθετοι προτάσεις μετὰ στίξεως· Συνθέσεις· διηγήματα, περιγραφαί, ἐπιστολαί, τροπὴ ποιημάτων εἰς πεζὸν λόγον καθ' ἑκάστην ἀνάγνωσις.

Ἀριθμητικὴ· συμμιγεῖς καὶ δεκαδικὰ, μέθοδος τῶν τριῶν, ἀπλῆ καὶ σύνθετος, εὐθεῖα καὶ ἀντίστροφος· μέθοδος τοῦ τόκου, τῆς ἑταιρίας.

Γεωγραφία ἐπανάληψις τῆς μαθηματικῆς καὶ φυσικῆς γεωγραφίας.
Ἄσια καὶ αἱ λοιπαὶ Ἠπειροὶ μετὰ διαγραφῆς χαρτῶν.

Γενικὴ Ἱστορία ἀρχαία καὶ νέα.

Ἰχνογραφία σχήματα, ἄνθη, τοπιογραφίαι.

Φυσικὴ Ἱστορία τὰ τρία βασίλεια τῆς φύσεως. Στοιχειώδεις γνώσεις ἀνθρωπολογίας, ἀγρονομίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ναυτιλίας κατὰ τὰς ἀναγκὰς τῶν κατοίκων.

Καλλιγραφία. Διάφοροι γραφαὶ, σχήματα· καταστιχογραφία· φορτωτικαὶ, πληρωμῶν ἀποδείξεις, ἀγγελίαι, εἰδοποιήσεις, προσκλήσεις δημοσίαι, καὶ ἕτερα.

Γυμναστικὴ εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις. Ἄσμα.

Ἀμφότεραι αἱ τάξεις ὑπὸ ἓνα διδάσκαλον.

Περὶ τοῦ μερικῶν προγράμματος.

Τὸ καθ' ἕκαστον ἐξάμηνον ἰδιαιτέρον πρόγραμμα συντάσσεται κατὰ τὰς περιστάσεις ἐπὶ τῇ βᾶσει τούτου ὡδε·

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

τῶν ἐν τῇ δημοτικῇ σχολῇ τῆς Χαλκηδόνος κατὰ τὸ χειμερινὸν ἐξάμηνον τοῦ 1873—1874 σχολικοῦ ἔτους διδασκαστέων μαθημάτων.

Ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος.

Τάξις 5'.

Δευτέρα.

Ἦραι. Π. Μ. 8—8 1/2 Ἄσμα. Κατήχησις (γ' μέρος περὶ τοῦ θεοῦ νόμου). 9—9 1/2 Ἑλληνικά· Ὁ Γεροστάθης καὶ ἐκλογή ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν μετὰ γραμματικῆς καὶ πραγματικῆς ἀναλύσεως. 10—10 1/2. Γραφή.

Μ. Μ. 2—2 1/2. Ἀριθμητικὴ (περὶ μεθόδων). 3—3 1/2. Ἀνάγνωσις. Ἄσμα.

Τρίτη.

Π. Μ. Κατήχησις. Γεροστάθης. Γραφή.

Μ. Μ. Συνθέσεις ἐπιστολῶν, ἀγγελιῶν, καταστιχογραφία. Ἀνάγνωσις.

Τετάρτη.

Π. Μ. Γεωγραφία (μετὰ διαγραφῆς χαρτῶν). Γεροστάθης. Γραφή.

Μ. Μ. Ἀριθμητικὴ. Συνδιάλεξις (περὶ ὑγιεινῆς καὶ οἰκονομίας).

Πέμπτη.

Π. Μ. Γεωγραφία. Γεροστάθης. Γραφή.

Μ. Μ. Συνθέσεις. Ἑλληνικὴ Ἱστορία.

Παρασκευὴ.

Π. Μ. Ἀνάγνωσις ἐφημερίδων. Γραμματικῆς τυπικόν. Ἰχνογραφία.

Μ. Μ. Ἀριθμητικὴ. Ἑλληνικὴ Ἱστορία.

Σάββατον.

Π. Μ. Φυσικὴ. Ἐπανάληψις ὅλων τῶν μαθημάτων τῆς ἑβδομάδος.

Διδάσκαλος Κ. Χρηστίδης.

Αἱ ὥραι ὡς ἐν ἀρχῇ.

Τάξις 6'.

Δευτέρα.

Ἦραι. Π. Μ. 8 1/2—9. Ἄσμα. Γραφή. 9 1/2—10. Ἀνάγνωσις· 18 1/2—11. Κατήχησις (τὸ 6' μέρος).

Μ. Μ. 2 1/2—3 Ἑλλ. ὁ Χριστοφόρος καὶ ἐκλογή ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν μετὰ ἀναλύσεων. 3 1/2—4. Ἀριθμ. (συμμιγείς). Ἄσμα.

Τρίτη.

Π. Μ. Γραφή. Ἀνάγνωσις. Κατήχησις.

Μ. Μ. Ἑλληνικά. Συνδιάλεξις (περὶ φυσικ. ἱστορ.).

Τετάρτη.

Π. Μ. Γραφή καὶ Ἰχνογραφία. Ἀνάγνωσις. Κατήχησις.

Μ. Μ. Ἑλληνικά. Χριστοφόρος. Ἀριθμητικὴ.

Πέμπτη.

Π. Μ. Γραφή. Ἑλλ. Ἱστορία. Γεωγραφία (μετὰ διαγραφ. χαρτῶν).

Μ. Μ. Γραμματικὴ. Ἰχνογραφία.

Παρασκευὴ.

Π. Π. Γραφή. Ἑλλ. Ἱστορία. Γεωγραφία.

Μ. Μ. Γραμματικὴ. Ἀριθμητικὴ.

Σάββατον.

Π. Μ. Ἐπανάληψις. Ὁμοίως.

Διδάσκαλος Κ. Χρηστίδης.

Αἱ ὥραι ὡς ἐν ἀρχῇ.

Τάξις 7'.

Δευτέρα.

Ἦραι. Π. Μ. 8—8 1/2 Ἄσμα. Ἱερὰ Ἱστορία. 9—9 1/2 Ἑλλ. (Σοφίας ἀπάνθισμα μετ' ἀναλύσεων). 10—10 1/2 Γραφή.

Μ. Μ. 2 — 2 1/2 Ἀριθμ. (καὶ 4 πράξεις). 3 — 3 1/2 Ἀνάγνωσις. Ἄσμα.

Τρίτη.

- Π. Μ. Ίερά Ίστορία. Έλλην. (Σοφ. άπάνθισμα). Γραφή.
- Μ. Μ. Άριθμ. Άνάγνωσις.

Τετάρτη.

- Π. Μ. Ίερά Ίστορία. Γραμματ. τυπικόν. Γραφή.
- Μ. Μ. Συνδιάλεξις (ή Κωνσταντινούπολις και τὰ περίξ· τὰ του τόπου μέτρα Γεωγραφ. μετά διαγραφ. χαρτών.

Πέμπτη.

- Π. Μ. Κατήχ. (ά μέρος). Γραμματικῆς τυπικόν. Γραφή.
- Μ. Μ. Άριθμ. Άνάγνωσις.

Παρασκευή.

- Π. Μ. Κατήχσεις. Γραμματικῆς τυπικόν. Γραφή.
- Μ. Μ. Έλλην. Ίστορία. Γεωγραφία.

Σάββατον.

- Π. Μ. Έπαναλήψεις.
- Διδάσκαλος Ν. Κωνσταντινίδης.
- Αί ώραι ώς έν άρχῆ.

Τάξις Γ'.

Δευτέρα.

- Ώραι. Π. Μ. 8 1]2—9 Άσμα, Γραφή. 9 1]2—10 Άνάγνωσις. 10 1]2—11 Ίερά Ίστορία Π. Δ.
- Μ. Μ. 2 1]2—3 Έλλ. (Παιδική βιβλιοθήκη μετ' αναλύσεων). 3, 1]2—4 Άριθμητική. Άσμα.

Τρίτη.

- Π. Μ. Γραφή. Άνάγνωσις. Γεωγρ. (μετά διαγρ. χαρτών).
- Μ. Μ. Έλλην. Παιδική βιβλιοθήκη. Άριθμητική.

Τετάρτη.

- Π. Μ. Γραφή. Άνάγνωσις. Ίερά Ίστορία.
- Μ. Μ. Έλλην. Παιδική βιβλιοθήκη. Άριθμητική.

Πέμπτη.

- Π. Μ. Άνάγνωσις. Γεωγραφία.
- Μ. Μ. Έκ τῆς Γραμματικῆς άρθρον όνομα. Συνδιάλεξις περί τῶν δένδρων και ζώων.

Παρασκευή.

- Π. Μ. Γραφή. Άνάγνωσις. Ίερ. Ίστορία.
- Μ. Μ. Έκ τῆς Γραμματικῆς άρθρον και όνομα. Άριθμητική.

Σάββατον.

- Π. Μ. Έπαναλήψεις όλων τῶν μαθημάτων τῆς εβδομάδος.
- Διδάσκαλος Ν. Κωνσταντινίδης.

ΤΜΗΜΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΕΣ.

Τάξις Β'. και Α'.

Ώραι. Π. Μ. 8—9 Άσμα. Άνάγνωσις έλευθερά έν τῷ άλφαβηταρίῳ και άναγνωσματορίῳ καθ' έκάστην. 9—10 Γραφή επί τῆς πλακός και επί του χάρτου καθ' έκάστην. 10—11 Άριθμητική καθ' έκάστην.

Μ. Μ. 2—3 Άνάγνωσις καθ' έκάστην. 3—4 Γραφή επί τῆς πλακός και επί του χάρτου· αί γραμμαί. Συνδιάλεξις δις τῆς εβδομάδος περί τῶν έν τῇ πόλει και τοις περίξ άντικειμένων. Άσμα.

Διδάσκαλος Δ. Τριανταφυλλίδης.

Σημ. α. Τῆς Β'. τάξεως οί μαθηταί μανθάνουσι νά ένοῶσι κατά τό δυνατόν τά άναγιγνωσκόμενα.

Σημ. β'. Γυμναστική καθ' όρισθησομένης ήμέρας και ώρας πᾶσαι αί τάξεις ένναλάξ.

Σημ. γ'. Έκαστον μάθημα διαρκεί 1]2 ώραν, οὐδέποτε δέ ύπερβαίνει και έν άνάγκη τά 3]4 τῆς ώρας.

Και ταῦτα μέν τό γε νῦν άλις έλπίζομεν δέ, ότι ο παις έν εἴς έτεσι διά του συστήματος τούτου, καθ' ο τὰ μαθήματα πάντα, ει δυνατόν, νά επιδεικνύονται τοις μαθηταίς ἢ διά τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ἢ δι' εἰκόνων (anschaulich), μανθάνει οὐ μόνον άνάγνωσιν και γραφήν και τήν λαλουμένην γλώσσαν αὐτοῦ, αλλά και άπάσας τὰς έν τῷ βίῳ άναγκαίαις αὐτῷ γνώσεις. Και εις μέν τόν πρακτικόν βίον άμέσως τρεπόμενος εἴξει ικανά τὰ εφόδια, εις δέ τὰς τέχνας εἶστιν ικανῶς παρεσκευασμένος, εις δέ τὰ έλληνικά σχολεία και γυμνάσια άνερχόμενος φέρει μεθ' έαυτοῦ κεφάλαιον μικρόν μέν, άλλ' ικανόν, τήν γνώσιν ὅλης σχεδόν τῆς έλληνικῆς γραμματικῆς, ἦν εἶμαθεν ἤδη εἴς άπαλῶν οἰούχων, γνώσεις θρησκευτικᾶς, μαθηματικᾶς, ιστορικᾶς, γεωγραφικᾶς, τῆς φυσικῆς ιστορίας και ἔτερα ικανά. Ίσως διά τῆς μεθόδου ταύτης λυθήσεται και ἔτερον ζήτημα οὐχ ἤττον άσχολοῦν τοὺς περί τήν παιδαγωγίαν, δηλαδή τό περί τῆς ταχυτέρας και άσφαλεστέρας μεθόδου πρὸς εκμάθησιν τῆς αρχαίας έλληνικῆς γλώσσης.

B'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ.

Ἡ μέση παιδείσις προτίθεται τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν νέων καθ' ὅλου καὶ τὴν προπαρασκευὴν αὐτῶν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα καρποφόρον ἐξάσκησιν τῶν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις διδασκομένων ἐπιστημῶν. Μόνον κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος διακρίνεται ὁ ἄνθρωπος τῶν ζώων. Ἡ πίστις εἰς τι ὑψηλότερον, ἰδανικόν, ὅπερ δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ἴδωμεν οὔτε νὰ ἐπιτύχωμεν, εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἀνθρωπίνης προόδου. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀείποτε αἵρεται ὑψηλότερον, μόνος δὲ τῶν ἄλλων πλασματῶν ἐπίστευσε καὶ ἀπέβλεψεν εἰς πράγματα ἔκτος τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Τοιαύτην πρὸς τὸ ἰδανικὸν ὁρμὴν τὰ ζῶα οὐδέποτε εἶδειξαν, αἱ δὲ εἰσι προσκεκολλημένα εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα ἐπιδιώκοντα μόνον σκοποὺς φυσικοὺς καὶ ἀγωνιζόμενα μόνον ὑπὲρ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως. Διὸ διαμενοῦσι καὶ διαμενοῦσιν ἀμετάβλητα, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ φύσις αὐτῆ δὲν μεταβάλλεται. Ἡ μικρὰ μέλισσα, ἧς ὁ ὄργανισμὸς τοῦ σώματος τοσοῦτον διαφέρει τοῦ ἀνθρωπίνου, καὶ ὁ πίθηκος, ὁ τὸσφ πλησιάζων τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε καὶ ἐθεωρήθη ὑπὸ τινῶν ὁ πατήρ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ἴστανται ἐντελῶς ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαθμίδος, ἀμφοτέρω δὲ ζῶσιν ἀκριβῶς ὡς ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ἡμετέρων ἱστορικῶν χρόνων. Μόνος ὁ ἄνθρωπος, εἰ καὶ ὑποκείμενος εἰς τὴν φύσιν, ἔχει ἰδίαν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως, ἧτις ἐν βραχεὶ σχετικῶς χρόνῳ μεγάλως ὑπέστη μεταβολὰς, καὶ τοι τῶν ἐξωθεν περὶ ἡμᾶς φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ τῆς σωματικῆς ἡμῶν ἀναπτύξεως τῶν αὐτῶν διατελούντων ζώων; Βεβαίως οὐδὲν ἕτερον; ἢ τὸ ἰδανικόν, πρὸς ὃ ὁ ἄνθρωπος ἀφορᾷ καὶ ἀνατείνεται καὶ εἰς ὃ ἐντρύφῃ μεθ' ἡδονῆς ἀφοσιούμενος.

Οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ ἰδανικόν ἀποτελεῖ καὶ τὴν πηγὴν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Τὰ ὑψίστα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ θρησκεία, ἡ πατρις, οἱ νόμοι, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, αὐτὰ ἀποτελοῦ-

σι τὴν δυνάμιν ἡμῶν, ἣν τότε μόνον δυνάμεθα νὰ διατηρήσωμεν καὶ αὐξήσωμεν, ὅταν ἕκαστος ἀφοσιῶται μετ' ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν λατρείαν αὐτῶν· ὅταν ὑψίστην ἀπόλαυσιν θεωρῶμεν τὴν ἀνευ ἐπιφυλάξεως καὶ μετ' ἀτομικῆς θυσίας πραγματοποιήσιν τῆς ιδέας.

Ἄλλὰ τί ἀναδιβάλλει τὸν πρῶτον εἰς τὸν βίον ἐρχόμενον ἄνθρωπον, τὸν νέον, εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰδανικοῦ; τί ἀποκαλύπτει περισσότερον εἰς αὐτὸν κόσμον ὁλόκληρον, ἐν ᾧ βλέπει τὰ μέγιστα παραδείγματα, μᾶλλον δὲ τὰ πρότυπα τῆς εὐσεβείας, τῆς φιλοπατρίας, τῆς αὐταπαρνησίας, τῆς ἰσηγορίας καὶ ἰσονομίας καὶ τῶν λοιπῶν μεγάλων ἀρετῶν καὶ χαρκτηρῶν; Ἀναντιρρήτως τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων. Κρίνω περιττὸν νὰ μακρηγορήσω περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῶν δύο τούτων ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ τῆς παιδευτικῆς αὐτῶν δυνάμεως. Πόσον δ' ἀπ' ἐτέρου ἐξευγενίζεται ἡ καρδιά καὶ πόσον ὑψοῦται τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ διὰ τῆς θέας τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων! Ταῦτα πάντα κτώμεθα ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων κυριώτατα ἐν τοῖς γυμνασίοις, ὧν τὴν βᾶσιν ἀποτελοῦσι κατ' ἐξοχὴν αἱ δύο ἀρχαῖαι ἔγκριτοι γλώσσαι καὶ τὰ μαθηματικά.

Ἡ γλώσσα εἶναι τὸ εὐγενέστερον καὶ ὑψηλότερον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου· αὕτη εἶναι ὁ κυριώτατος πνευματικὸς δεσμὸς καὶ τὸ καθολικὸν μέσον τῆς συγκοινωνίας τοῦ κόσμου· εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἐνσάρκωσις τῆς διανοίας. Πρῶτον γεννῶνται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου αἱ ιδέαι, ἅς ὁ ἄνθρωπος ὕστερον ἐκφράζει διὰ τῶν λέξεων, ἵνα διατηρήσῃ αὐτάς καὶ μονιμοποιήσῃ. Ὅσφ δὲ ἀπλουστέρα ἡ ιδέα, τόσφ ἀπλουστέρα καὶ ἡ διὰ τῶν λέξεων ἐκφρασις αὐτῆς· ὅσφ δὲ συνθετωτέρα καὶ πολυπλοκωτέρα, τόσφ συνθετωτέρα καὶ ἡ πρότασις, δι' ἧς ἐκφράζομεν καὶ ἀνακοινοῦμεν αὐτὴν τοῖς ἄλλοις. Ὅσφ δὲ ἡ γλώσσα εἶναι περίτεχνος καὶ ὠραία καὶ κατὰ νόμους ἰδίου κατεσκευασμένη, τόσφ καὶ ἡ διάνοια οἰζύνεται καὶ ἀνατείνεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Διὸ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἀρχεσθαι τῆς παιδεύσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῆς γλώσσης, καὶ ἀπ' ἐκείνων τῶν γλωσσῶν μάλιστα, αἵτινες ὁμολογουμένως ἔχουσι τὰς ιδιότητας ταύτας τοῦ οἰζύνειν τὸν νοῦν, ἀνατείνειν αὐτὸν εἰς τὰς ὑψίστας τῶν ιδεῶν· τοιαῦται δὲ εἰσιν ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ.

Καὶ ἡ σπουδὴ αὐτῶν πρὸ πάντων ἦν καὶ ἔστιν ἔτι ὁ σκοπὸς τῆς γυμνασιακῆς παιδεύσεως παρ' ἡμῖν ἀνεκάθεν καὶ παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις. Ἄλλὰ *tempora mutantur et nos mutamur illis!* Ἐν ᾧ ἡ ἐν τοῖς γυμνασίοις τῆς Εὐρώπης διδασκαλίᾳ κύριον ἀντικείμενον εἶχε τὴν σπου-

δὴν τῶν δύο ἀρχαίων ἐκκρίτων γλωσσῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν (1) ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος συνέστησαν καὶ βαθμηδὸν ἀνεπτύχθησαν παραλλήλως τοῖς γυμνασίοις τὰ λεγόμενα πρακτικὰ ἢ προτεχνολογικὰ σχολεῖα (Realschulen), ὧν σκοπὸς ὀρίζεται ἐπίσης, ὡς καὶ τῶν γυμνασίων, ἡ ὑψηλότερα γενικὴ τῶν νέων μόρφωσις. Διακρίνονται ὅμως τῶν γυμνασίων ὡς ἀφορῶντα μᾶλλον πρακτικὸν τοῦ βίου σκοπὸν καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικόν· τούτου δ' ἐπιτυχάνουσιν οὐχὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων δοκιμῶν συγγραφέων, ἀλλὰ διὰ τῶν νεωτέρων ζωσῶν γλωσσῶν, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. (2) Οὕτω διηρέθη ἡ μέση παιδείσις ἐν Γερμανίᾳ τοῦλάχιστον εἰς δύο, τὴν οὕτω δὴ καλούμενην ἀνθρωπιστικὴν (humanistisch), ἣν προτίθενται τὰ γυμνάσια, καὶ τὴν πρακτικὴν (Real), ἣν προτίθενται τὰ πρακτικὰ σχολεῖα.

Ἡ τοιαύτη διαίρεσις τῆς μέσης παιδείσεως εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀναπτύξεως τῶν ὑλικῶν καὶ πρακτικῶν μέσων τοῦ βίου. Ἡ ἐφεύρεσις τῶν τηλεγραμῶν, τῶν ἀτμοπλοίων, ἡ ἐπέκτασις τῶν σιδηροδρόμων, ἡ μηχανικὴ καθόλου, ἡ ὀρυκτολογία καὶ τὰ λοιπὰ, προὐόν βεβαίως τῆς τεραστίας ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, ἐρελκύνουσι τὸν θαυμασμὸν ἀπάντων. Ἡ πρόδοσις τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου διὰ τῶν εὐκολωτέρων μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ τὰ παραπλήσια κινουσι τὴν περιέργειαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν τούτων ὡς πρακτικωτέρων καὶ ἀμέσως χρήσιμον καὶ ἐπωφελεῖ. Πρὸς τὴν ἀκαταπίπτωσιν, λέγουσι, τὸν πολύτιμον χρόνον οἱ μαθηταὶ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, δύο γλωσσῶν ὠραίων μὲν καὶ πλουσιῶν, ἀλλὰ νεκρῶν καὶ ἤδη καὶ εἰς τὸν βίον οὐχὶ τοσοῦτον χρησίμων; Ἐκ τούτου ἡ σύστασις τῶν ἤδη εἰρημένων πρακτικῶν σχολείων, καὶ ἐτέρων ἐμπορικῶν, ἀγρονομικῶν, δασονομικῶν, μεταλλουργικῶν καὶ τοσοῦτων ἄλλων, καὶ μάλιστα καὶ ἀνωτέρων τοιούτων Πολυτεχνείων λεγομένων καὶ τοῖς πανεπιστημίοις ἰσοβαθμίων.

Ἄλλ' ἄρα γε ἔτυχον τοῦ σκοποῦ; Μεγάλῃ ἔρις ἠγέρθη ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μεταξὺ τῶν προμάχων τῶν πρακτικῶν σχολείων

(1) Wodurch die humanistischen Gymnasien fuer Universitaeten vorbereiten. Rede... zu Muenchen gehalten am 4 Dezember 1869 von Dr. med. Max von Pettenkofer.

(2) Bericht über die Realschule I. Ordnung zu Leipzig im Schuljahr 1872—1873, Leipzig 1873.

ων καὶ τῶν γυμνασίων· ἀπήτησαν καὶ ἀπαιτοῦσι δηλαδὴ οἱ πρῶτοι τὴν ἐλευθέραν ἐγγραφὴν ἐν τοῖς πανεπιστημίοις τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τῶν πρακτικῶν σχολείων, ὡς γίνεται εἰς τοὺς ἀπολυομένους μαθητὰς τῶν γυμνασίων. Πλείστα ἐγόραφον ὑπὲρ τῆς ἀκωλύτου ἐγγραφῆς καὶ κατ' αὐτῆς ὑπ' ἀνδρῶν εἰδημόνων· ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις μάλιστα προῦβαλε τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὰς συγκλήτους τῶν ἐν τῷ πρωσσικῷ κράτει πανεπιστημίων, αὗται δὲ ἔλυσαν αὐτὸ ἀρνητικῶς· οὐχ ἦττον ἡ ἔρις ἐξακολουθεῖ εἰσέτι μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος, εἰς μάλιστα τῶν σφόδρα ζηλωτῶν τῶν πρακτικῶν σχολείων προέβη καὶ εἰπεῖν, ὅτι μία ἀτμάμαξα εἶναι τιμιωτέρα τοῦ Ὀμήρου καὶ Σοφοκλέους. Πλὴν τῶν ζηλωτῶν τούτων ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἄνδρες ἀμερόληπτοι ἀπαθέστερον κρίνοντες τὸ πράγμα. Εἰς τούτων εἶναι ὁ ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ τῆς Καρολοσρούης (Karlsruhe) καθηγητῆς τῆς χυμίας Lothar Meyer, (1) ὅστις ἀναγνωρίζων τὴν μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν τῶν δύο ἀρχαίων ἐκκρίτων γλωσσῶν καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν πρὸς τὰς νεωτέρας καὶ καταδεικνύς τὰς ἐλλείψεις, ἃς παρατήρησε παρὰ τοῖς ἀπολυομένοις ἐκ τῶν γυμνασίων καὶ τῶν πρακτικῶν σχολείων, ἀποφαίνεται ὑπὲρ τοῦ ἐνιαίου τῆς μέσης παιδείσεως. Ὁ Meyer λέγει περὶ τῶν ἀποφοιτῶντων ἐκ τῶν γυμνασίων, ὅτι σκέπτονται ἀκριβέστερον, ἔχουσι κρίσιν ὀρθοτέραν, ἔχουσι ἐπιτηδειότητα περὶ τὴν γλῶσσαν, δὲν εἶναι ὅμως ἐξησημένοι εἰς τὸ μαθηματικῶς σκέπτεσθαι, εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησιν καὶ εἰς τὰ ἐκ ταύτης ἐξαγόμενα· οἱ δὲ ἐκ τῶν πρακτικῶν σχολείων ἀποφοιτῶντες ἔχουσι μείζονα περὶ τὰ μαθηματικὰ ἄσκησιν, ἀλλ' ἡ ἐπίδοσις αὕτη σύγκειται εἰς θετικὰς μᾶλλον γνώσεις, ἢ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος, ἔτι ἔχουσι πλείονα ἄσκησιν εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησιν καὶ κατανόησιν τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Τούτων καὶ ἐτέρων λόγων ἕνεκεν ἀπαιτεῖ ὁ τὴν πείραν ὀδηγὸν ἔχων L. Meyer ἐνόησιν τῆς μέσης παιδείσεως, ἀπαιτεῖ δὴλον ὅτι, ἵνα οἱ μαθηταὶ τῶν τε γυμνασίων καὶ πρακτικῶν σχολείων παιδεύωνται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ κατάστημα καὶ μάλιστα εἰς τὸ γυμνάσιον. Βάσιν τῆς ἐνιαίας ταύτης παιδείσεως θεωρεῖ ὡς καὶ πρότερον, τὰς δύο ἀρχαίας γλώσσας, ἐν αἷς ὁ μαθητὴς δέον νὰ ἀσκήται οὐ μόνον γραμματικῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ βάθος νὰ ἐννοῇ αὐτάς. Ἀπαιτεῖ ὅμως ἀφ' ἐτέρου συμπλήρωσιν αὐτῶν διὰ τῆς μαθηματικῆς λογικῆς λίαν ἀναγκαίας εἰς πάντας καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Μαθη-

(1) Allgemeine Zeitung N. 87 B. 28 μαρτίου 1874.

ματικά μόνον δέχεται τὰ κατώτερα, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὑψηλοτέραν ἀνάλυσιν ἔτι μικρὰν τινα διδασκαλίαν εἰς ἐξήγησιν τῶν πρώτων συνδυασμῶν ἀπλῶν φυσικῶν καὶ χυμικῶν φαινομένων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων οὕτως ἰκανῶς εὐρύνεται, συνίσταται τὸν περιορισμὸν τῶν ὥρων τῆς διδασκαλίας τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, ἔτι δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν εἰς ἐκάστην τάξιν, ὃ δὲ πάντων κύριον, καλὴν μέθοδον καὶ καλοὺς διδασκάλους.

Οὕτως ἔχουσι τὰ κατὰ τὴν μέσσην παιδείου ἐν Γερμανίᾳ καὶ εἴπου ἄλλοι τῆς Εὐρώπης. Ἐὰν θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἀρχαία καταργούντες τὰ πρακτικὰ σχολεῖα ἢ μὴ, αὐτοὶ κρινάτωσαν. Ἡμεῖς ἐρχόμεθα εἰς τὰ ἡμέτερα.

Παρ' ἡμῖν δυστυχῶς διὰ τὸ ἀτελὲς εἰσέτι τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ τὰ ὅμοια αἱ πρακτικαὶ ἐπιτήμια οὐδεμίαν ἢ μικροτάτην ἔλαβον ἀνάπτυξιν, ὡς δ' ἐκ τούτου τὰ ἀποτελέσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰσιν ἐλάχιστα. Οὐτε ἡ χυμιά φέρ' εἰπεῖν ἐφημεροῦσθαι εἰς τὰς τέχνας, οὔτε μηχαναὶ κατασκευάζονται διὰ τὰ ἀτμόπλοια καὶ τοὺς σιδηροδρόμους, οὔτε ἡ χώνευσις τῶν μετάλλων ἀνεπτύχθη ἰκανῶς, οὔτε ἡ ἄλλη βιομηχανία ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι νὰ θεωροῦνται κατεπείγουσαι καὶ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Τούτου ἕνεκα δὲν παροσιάζεται, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον, ἡ ἀνάγκη τῆς διαίρεσεως τῆς μέσης παιδείου εἰς κυρίως γυμνασιακὴν καὶ πρακτικὴν ἢ καὶ ἐμπορικὴν διὸ μένει ἀναγκαστικῶς εἰς ἡμᾶς, πιθανώτατα δὲ θέλει διαμενεῖ πάντοτε, μόνον ἐν σχολεῖον. ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνας θέλουσι λαμβάνει τὴν μέσσην παιδείου, τὸ γυμνάσιον. Πλὴν δὲ τούτου καὶ ἕτερος λόγος ἀναγκάζει ἡμᾶς εἰς τοῦτο ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες μετὰ τῶν ῥωμανικῶν ἢ λατινικῶν ἔθνων ἔχομεν τὸ πλεονέκτημα, κατὰ θεῖαν ὄντως μοῖραν, νὰ ἔχομεν κτῆμα τὴν μίαν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, τὴν ἑλληνικὴν. Τὰ ῥωμανικὰ ἔθνη λαλοῦντα γλώσσας θυγατέρας τῆς λατινικῆς, ἀνέρχονται δι' αὐτῶν εἰς τὴν μητέρα, τὴν λατινικὴν, ἧτις, ὡς εἴρηται, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς γυμνασιακῆς παιδείου. Ἡμεῖς πάλιν λαλοῦντες γλώσσαν οὐχὶ διάλεκτον τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐν τῇ νεωτάτῃ φάσει καὶ ἡλικίᾳ αὐτῆς, ἀνέρχόμεθα εὐχερέστερον εἰς τὴν πηγὴν. Καὶ διὰ μὲν τὰ ῥωμανικὰ ἔθνη μένει μόνη ἡ ἑλληνικὴ ἢ παρέχουσα τὴν δυσκολίαν, δι' ἡμᾶς δὲ ἡ λατινικὴ. Ἄλλα ἔθνη, ὡς οἱ Ἄγγλοι, Γερμανοὶ, Ὀλλανδοί, Ῥῶσοι, Ἀμερικανοὶ, καὶ εἴ τινας ἄλλοι, λαλοῦντες γλώσσας διαφόρους καὶ οὐχὶ διαλέκτους τῶν δύο ἀρχαίων, ὑφίστανται διπλὴν τὴν δυσκολίαν πρὸς ἐκμάθησιν καὶ τῶν δύο, καὶ ὁμοῦ ἐκμανθάνουσιν αὐτὰς ὑπερνεκτικῶς

πάσας τὰς δυσκολίας καὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων κατέστησαν εἰς αὐτὰς, ὡς οἱ Γερμανοί. Ὁ Ἕλλην λοιπὸν καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας παρασκευαζόμενος καὶ διὰ τὰς τέχνας καὶ διὰ τὸ ἐμπόριον ἢ διὰ τὸν βίον καθόλου ὀφείλει νὰ σπουδάσῃ τὴν γλῶσσαν τοῦ, τὴν ἑλληνικὴν, τὴν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νεωτάτην φάσιν αὐτῆς, τὴν δὲ λεγομένην *κεοελληνικήν*. Ἐκ τούτων ἔπεται, νομίζω, ὅτι δι' ἡμᾶς οὐδένα λόγον ἔχουσι τὰ λεγόμενα πρακτικὰ ἢ προτεχνολογικὰ σχολεῖα, θέλουσι δὲ μένει εὐτυχῶς πάντοτε τὰ γυμνάσια.

Τὸ κέντρον, οὕτως εἰπεῖν, περὶ ὃ στρέφεται ἡ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδασκαλία, εἰσι πρῶτον αἱ δύο ἀρχαῖαι γλώσσαι, δευτέρον δὲ τὰ μαθηματικά. Ταῦτα ἀποτελοῦσιν οἰονεὶ τὸ συμπλήρωμα τῆς γυμνασιακῆς παιδείου, εἶναι δὲ οὐχ ἥττον σπουδαῖα καὶ ὠφέλιμα ὡς ὀξύνοντα τὸν νοῦν κατ' ἄλλον τρόπον διάφορον τῶν γλωσσῶν. Μόνα τὰ μαθηματικὰ δὲν ἀρκοῦσιν εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἡ ἀκριβεία ἐν αὐτοῖς, ἡ ἔλλειψις τῶν ἐξαίρεσεων καὶ τὰ ὅμοια, ὀξύνουσι τὰ μάλιστα τὸν νοῦν καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἰκανὸν νὰ σκέπτηται ἀκριβέστατα. Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου πόσον πτωχὸς ἤθελενεῖναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ βίος αὐτοῦ, ἐὰν παραβλέπων τὰς ὑψηλὰς ἰδέας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων τὰ πάντα ἐμέτρει διὰ τῆς μαθηματικῆς ἀκριβείας! Ποῦ τότε ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος, αἱ θυσίαι καὶ ἡ φιλοπατρία, οἱ τριακόσιοι ἀπέναντι τῶν ἑκατομμυρίων καὶ τοσαῦτα ἄλλα αἰσθήματα, ἀφ' ὧν ἐξαρτάται ὁ βίος ἡμῶν!

Εἰς τοὺς δύο σπουδαίους κλάδους τῆς γυμνασιακῆς παιδείου προσετέθησαν ὡς δευτερεύοντα τὰ ἐξῆς ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἡ ἱστορία, ἡ γεωγραφία. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προστεθῶσι τὰ κυριώτερα τῶν ἐν τοῖς πρακτικοῖς σχολείοις διδασκόμενων, οἷον ἡ φυσικὴ ἱστορία, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χυμιά στοιχειωδῶς διδασκόμεναι, ἐκ δὲ τῶν ἐμπορικῶν αἱ ἀναγκαστικαὶ γνώσεις τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ καταστιχογραφία ἔτι ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἢ ψυχολογίας καὶ λογικῆς, καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ἡ γαλλικὴ ἔτι ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν ἢ καλλιγραφία καὶ ἡ ἰχνογραφία, ὡς δὲ κορωνὴς ἀπάντων ἢ καὶ τὸ σῶμα ῥωννούουσα γυμναστικὴ, ἔχομεν, νομίζω, ἐπαρκοῦν πρόγραμμα μαθημάτων διὰ τὰ ἡμέτερα γυμνάσια. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐρχομαι ἤδη νὰ ἀναπτύξω ἀκριβέστερον.

Τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον δεῖν νὰ περιέχῃ τάξεις ὀκτώ διαιρουμένας εἰς δύο τμήματα: α) τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, καὶ β) τοῦ γυμνασίου. Γλῶσσα ἀπασῶν τῶν τάξεων τοῦ τε σχολείου καὶ τοῦ ἰδίου γυμνασίου ἔστω ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαία καὶ νεωτέρα. Εἶναι γνωστὸν ἤδη, ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα καίτοι γλῶσσα τῶν ἐνδόξων ἡμῶν προγόνων, ἐξ ὧν ἀρουόμεθα δόξαν, δὲν εἶναι ὁμοῦ ἢ λαλομένη, ἢ ζῶσα γλῶσσα τοῦ ἔ-

θνους, δι' ἧς ἐκφράζομεν τὰ διανοήματα καὶ αἰσθήματα ἡμῶν. Διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν τύπων καὶ τῆς συντάξεως κατήντησε δυσνόητος ἀπαιτοῦσα σπουδὴν πολλὴν εἰς κατάληψιν· ἀλλ' ὡς εἶπομεν, αὕτη ἔστι καὶ ἔσται ἡ κατ' ἐξοχὴν γλῶσσα καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς γυμνασίοις διδασκαλίας καὶ διὰ τὸ ἱστορικὸν ἡμῶν παρελθὼν καὶ διὰ τὸν πλουτισμὸν καὶ κάθαρσιν τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης. Ἀπὸ τῆς κατωτέρας τάξεως μέχρι τῆς ἀνωτάτης ἄς διδάσκονται καὶ ἐρμηνεύονται οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ ἀπὸ τοῦ Ἱεροκλέους καὶ Αἰσώπου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Πινδάρου βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τοὺς δυσκολωτέρους.

Προϋποτίθεται, ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν γυμνασίων διήλθον καλῶς διωργανισμένον δημοτικὸν σχολεῖον, καθ' ὃ ὑπέδειξα σύστημα καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον· διὸ θεωρῶ τοὺς ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀποφοιτήσαντας κατέχοντας ἐντελῶς ἤδη τοὺς τύπους τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς μέχρι τῶν εἰς—μι ῥημάτων· τούτου δὲ τεθέντος θεωρῶ ἱκανὸν εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τοῦ τμήματος τοῦ ἑλληνικοῦ νὰ ἐπαναλαμβάνηται καὶ συμπληρῶται ἡ γραμματικὴ μέχρι τέλους. Σημειούσθω ἐφ' ἀπαξ, ὅτι τὴν τεχνολογίαν καὶ σύνταξιν θεωρῶ ἀπαραιτήτους μέχρι καὶ τῆς ἀνωτάτης τάξεως τοῦ γυμνασίου. Ἀπὸ τῆς γ' τοῦ σχολείου ἄς ἀρχίξῃ ἡ σύνταξις πρῶτον πρακτικῶς ἀπὸ τῶν ἀπλῶν προτάσεων, εἴτε ἄς προβαίῃ εἰς τὰς συνθετικὰς, οἷον τὰ ἀστεῖα τοῦ Ἱεροκλέους, τοὺς αἰσωπεῖους μύθους, τὸν πίνακα τοῦ Κέβητος καὶ εἰς τὸν πρὸς Δημόνικον τοῦ Ἰσοκράτους, τὸν πίνακα τοῦ Κέβητος καὶ εἰς τὸν πρὸς ἐρμηνείαν προκείμενον συγγραφεῖα. Ἀποῦ δὲ ἐγγυμνασθῶσιν οἱ μαθηταὶ καλῶς εἰς τὰς ἀπλᾶς προτάσεις, ἄς ἀρχίσῃ κατὰ τὸ β' ἐξάμηνον τῆς γ' τάξεως ἡ ἐπιτομὴ τοῦ μικροῦ συντακτικοῦ τοῦ Ἀσωπίου διδασκομένη ἐπὶ δύο ἔτη, ἄς γίνηται δὲ ἐπανάληψις αὐτοῦ ἐν τῇ α' τοῦ γυμνασίου. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τοῦ συντακτικοῦ ὡς καὶ τῆς γραμματικῆς ἄς γίνηται μέχρι τέλους, εἰς δὲ τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τοῦ γυμνασίου ἄς γίνηται ἡ κατὰ συνθήκην ἢ πλοκὴν τῶν λέξεων ἀνάγνωσις τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφεῶν.

Ἀπὸ τῆς α' τοῦ γυμνασίου οἱ μαθηταὶ ἡσκημένοι ἤδη ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν σύνταξιν ἄς ἐξηγῶσι μόνον τοὺς συγγραφεῖς τοῦ διδασκάλου διορθούντος μόνον. Κατ' ἀρχᾶς θέλουσι δυσκολευθῆ, ἀκούλουθως ὅμως θέλουσι συνειθίσαι καὶ, ὡς νομίζω, θέλομεν ἔχει μείζον κέρδος ἐκ τούτου. Ἐν ἀπάσαις ταῖς τάξεσιν οἱ μαθηταὶ δεόν νὰ λέγωσιν ἐκ στήθους τὴν ἔννοιαν, ἵνα ἀποκτώσι τὰς ἐν τοῖς συγγραφεῦσιν ὑποκειμένας ιδέας καὶ ἐθίζωνται εἰς τὴν ἀπαγγελίαν.

Ἄλλ' ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι πλέον ἡ ζῶσα καὶ ὁμιλουμένη γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ ἄμβωνος, οὔτε τοῦ βήματος τῆς βουλῆς, οὔτε τοῦ θεάτρου, οὔτε τῶν ἐφημερίδων, οὔτε τῶν διαλέξεων· δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς σημερινῆς ποιήσεως καὶ πεζογραφίας. Πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δὲνεῖναι ἡ γλῶσσα, δι' ἧς μεταδίδομεν τὰς ιδέας ἡμῶν πρὸς ἀλλήλους. Ἐκ τῆς ἀρχαίας ποιήσεως, ὅσον δῆποτε λαμπρᾶς, δὲν πάλλει πλέον ἡ καρδιά. Εἶναι ψυχρά, διότι χιλιετηρίδες παρήλθον ἀπὸ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς, πολλὰ συμβεβηκότα τὴν παρεμόρφωσαν, τὴν ἐψύχρηναν καὶ μικροῦ δεῖν τὴν κατέστρεφον, ἀλλὰ δὲν τὴν ἐξηφάνισαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὴν ἀναθερμάνωμεν, νὰ τὴν ἀναζωπυρήσωμεν καὶ νὰ τὴν ἀναζωογονήσωμεν. Μέσον κατάλληλον πρὸς τοῦτο θεωρῶ πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν, ἥτις δὲν εἶναι οὐσιωδῶς διάφορος ἐκείνης. Προτείνω λοιπὸν νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ ἡμέτερα γυμνάσια καὶ ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας ἀνὰ μίαν ὥραν καθ' ἑβδομάδα βαδίζουσα παραλλήλως τῇ ἀρχαίᾳ. Τοῦτο δὲ ἐννοῶ νὰ γίνηται οὕτως· ἐνῶ ἐρμηνεύεται π. χ. εἰς τὰς μικροτέρας τάξεις ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Λουκιανός, ἄς ἀναγινώσκονται καὶ λόγοι τοῦ Οἰκονόμου ἢ αἱ θρησκευτικαὶ μελέται τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου ἢ ὁ Γεροστάθης τοῦ Μελλῆ. Ἐνῶ ἐρμηνεύεται ὁ Πλούταρχος, ἄς ἀναγινώσκονται οἱ Παράλληλοι βίοι τοῦ Γούδα. Οὕτω δὲ παρὰ τῷ Ξενοφῶντι ἄς βαδίξῃ φέρ' εἰπεῖν ὁ Ῥαγκαβῆς, παρὰ τῷ Δημοσθένει ὁ Οἰκονόμος, ὁ Μηνιάτης καὶ ἕτεροι πολιτικοὶ ῥήτορες τῆς βουλῆς, ἄρθρα πολιτικὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἐφημεριδογράφων· παρὰ τῷ Ἡροδότῳ καὶ Πλάτωνι ὁ Τριχούπης καὶ ὁ Παππαῖρηγόπουλος, ὁ Κοραῆς καὶ ἕτεροι. Ἐν δὲ τῇ ποιήσει παρὰ τῷ Ὀμήρῳ οἱ Σούτσοι, ὁ Ζαλοκώστας καὶ ἕτεροι· παρὰ τοῖς τραγικοῖς ὁ I. Ζαμπέλιος, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Βερναρδάκης, ὁ Βλάχος· παρὰ δὲ τοῖς λυρικοῖς τέλος ὁ Σολομὸς, ὁ Ῥαγκαβῆς, ὁ Ζαλοκώστας, ὁ Χρηστόπουλος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι· ἄς ἀναγινώσκονται δὲ καὶ ἀπομνημονεύονται πρὸς ἀσκήσιν τῆς μνήμης, τῆς μητρὸς ταύτης τῶν Μουσῶν, καὶ τὰ καλλίτερα τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων.

Τῶν νεωτέρων ποιητῶν καὶ συγγραφεῶν ἡ ἀνάγνωσις τοσοῦτον συντελεστικὴ κατ' ἐμὲ καὶ εἰς γνώσιν τῆς ἀναγεννωμένης ἡμῶν φιλολογίας, δὺς δ' εἰπεῖν καὶ πῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας, ἥτις, ὡς ἡ πείρα μὲ διδάσκει, καὶ εἰς τοὺς πλείστους τῶν λογίων μένει ἄγνωστος, ἄς γίνηται ἀπαξ τῆς ἑβδομάδος κατὰ τετάρτην, ἐν μέσῳ τῆς ἑβδομάδος, πρὸς ἀναψυχὴν ἅμα καὶ διδασκαλίαν. Οὐδεὶς, νομίζω, θέλει ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας ἡμῶν φιλολογίας, ὅσον ὠφέλιμος εἶναι, τόσον εἶναι δύσκολος καὶ καταπονεῖ τὸν μαθητὴν. Εἶναι δὲ καὶ ἀναν-

ναντιρόητον, ὅτι πλὴν τῶν διδασκάλων καὶ τινῶν ἄλλων λογίων οὐδεὶς καταφεύγει εἰς τοὺς ἀρχαίους. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἐν ὧραις ἀνεσεως καὶ σχολῆς καθιδύονται ἀναγινώσκοντες τοὺς ποιητὰς αὐτῶν, τοὺς ἀπομνημονεύουσι καὶ ἐπαινιλιμμένως τοὺς διέρχονται. Μόνον ἡμεῖς κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν οὔτε τὸν ἀθάνατον Σολομὸν, οὔτε τὸν Ζαλοκώσταν, οὔτε τοὺς ἄλλους. Μόνοι ἡμεῖς, πλὴν ὀλιγίστων, ἀγνοοῦμεν, τὸν Τρικούπην καὶ Παπαρρήγόπουλον, τὸν Α. Κοραῖν καὶ μετ' αὐτῶν τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Καὶ ὅμως ἐὰν ὑπῆρχεν εἰσηγμένη εἰς τὰ σχολεῖα ἡμῶν, ὡς ἐν Εὐρώπῃ, ἡ ἀνάγνωσις τῶν νεωτέρων δοκίμων ἡμῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἐὰν ὑπῆρχον κατὰλληλοι Χρηστομάθειαι, ἰδίως δι' ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει ἐπιμελῶς συντεταγμένοι, ἀποκλεισμένου παντός ἀπαχόντος ὅπωςδήποτε, ἐὰν ὑπῆρχον ἐκδόσεις εὐωνοὶ καὶ πρόχειροι τῶν προϊόντων τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, ὡς συμβαίνει παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι, πόσον θὰ ὠφελούντο οἱ νέοι ἡμῶν καὶ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἀρχαίων καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν ἱστορίαν, μετὰ πόσης δὲ εὐχαριστήσεως ἤθελον ἀναγινώσκει αὐτοὺς καὶ πόσα θὰ ἐμάνθανον! Πόσον δὲ καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ καὶ ποιηταὶ ἤθελον φιλοτιμεισθαι εἰς τὴν περαιτέρω παραγωγὴν καὶ δημοσίευσιν τῶν διανοητικῶν προϊόντων αὐτῶν βέβαιον ὄντες, ὅτι ἐξευγενίζουσι τὴν καρδίαν, ἀνυψοῦσι τὸν νοῦν πρὸς τὰς ὑψίστας ἰδέας διδάσκοντες τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ ὀδηγοῦντες αὐτὸ εἰς τὴν εὐήμεριαν του! Τούτου ἕνεκα θεωρῶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας εἰς τὸ γυμνάσιον ἀπαραίτητον, ἐὰν θέλωμεν νὰ φωτίσωμεν πράγματι τὴν ἑλληνικὴν νεότητα, νὰ προμηθεύσωμεν αὐτῇ γνώσεις, νὰ τὴν καταστήσωμεν οὐχὶ σχολαστικὴν, ἀλλὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐποχῆς.

Εἰς ὀρθὴν καὶ καρποφόρον διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης θεωρῶ μετὰ τοῦ αἰοδίδμου Α. Κυπριανοῦ (1) χρησιμωτάτην τὴν λιπαρὰν ἀνάγνωσιν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τμήματος μόνον καὶ τούτου μικροῦ. Μακρὰν οἱ ἀπέρχονται κανόνες μετὰ τῶν ἀπειροπληθῶν ἐξαιρέσεων καὶ μάλιστα ἀσαφῶς γεγραμμένοι καὶ ἀκατάληπτοι. Μακρὰν αἱ γλωσσολογικαὶ παρατηρήσεις οὐδ' ἐν Εὐρώπῃ γινόμεναι· μακρὰν αἱ πνευματοκτόνοι παραπομπαὶ εἰς ὀνόματα ἄγνωστα τοῖς μαθηταῖς Γερμανῶν φιλολόγων, οἷον Nitzsch, Naegelsbach καὶ ἄλλων. Οὐδὲν τούτου χειρόν· οὐδὲν κινεῖ τὸν γέλωτα καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν μαθητῶν ἀποφοιτῶντων πρὸς τε τοὺς διδα-

(1) Ἐν προλεγόμενοις τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας Ὁδ. Μυλλέρου σελ. κβ'—κγ'.

σκάλους τῶν καὶ δὴ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἡ διδασκαλία ἔστω θεωρητικοπρακτικὴ, μᾶλλον δὲ πρακτικὴ τηρουμένης τῆς οὐσίας. Τύποι πολλοὶ καὶ κανόνες ὀλιγοὶ καὶ ἀπλοὶ ἐντυπούμενοι εἰς τὸν νοῦν τοῦ μαθητοῦ καὶ ἐφαρμοζόμενοι εἰς τὸ κείμενον ὠφελούσι τὰ μάλιστα. Εἰς πληρεστέραν δὲ κατάληψιν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας φιλολογίας ἀπαραίτητος φαίνεται μοι ἡ στοιχειώδης διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν ἀρχαιοτήτων (Alterthümer) ἐν τῇ β' τοῦ γυμνασίου ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος γινομένη ἐν μαθήμασιν εἴκοσι τὸ πολὺ καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἔτι ἢ καὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς γραμματολογίας ἐν τῇ γ' γυμνασιακῇ ἐνίστασι μαθημάτων· ἀμφότερα δὲ τὰ μαθήματα ταῦτα τὸ τε τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς γραμματολογίας γενέσθωσαν κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Luebker μεταφραζόμενον. Ἐπίσης ἄς διδάσκηται στοιχειώδης ἑλλην. καὶ ῥωμ. μυθολογία καὶ μετρικὴ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τῆς μετρικῆς τοῦ Ῥαγκαβῆ ἐν μαθήμασι τὸ πολὺ δέκα συγχρόνως γινομένη τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ποιητῶν, καὶ τέλος ἡ ῥητορικὴ ἐν μαθήμασι δώδεκα κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Σταματέλου ἐν τῇ τετάρτῃ γυμνασιακῇ τάξει, ἵνα οἱ μαθηταὶ ἐθίζωνται εἰς τὸ συντάττειν καὶ ἀπαγγέλλειν λόγους ἐν τε κοινοβουλίοις καὶ δικαστηρίοις, ἐν συλλόγοις καὶ λέσχαις, καὶ οὐ ἂν τύχωσι, νὰ ἐκφράζωνται εἰς ὕψος χάριεν καὶ καλὸν καὶ ἀρμόζον ταῖς περιστάσεσι. Δὲν ἐννοῶ νὰ διδάσκωνται τὰ βοθητικὰ ταῦτα μαθήματα ὡς ἐν τοῖς πανεπιστημίοις· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐκαστον αὐτῶν διδασκόμενον ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος πρακτικώτερον καὶ ἄνευ ἀπεράντων θεωριῶν καὶ ἀντιρροήσεων οὐ μόνον ὠφέλιμον καθίσταται παρέχον γνώσεις θετικὰς, ἀλλὰ καὶ εἰς ψυχαγωγίαν συντελεῖ τοῦ μαθητοῦ. Ἄλλως, κατ' ἐμὲ, ἑλληνικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ φιλολογία ἄνευ γραμματολογίας καὶ τῶν ἄλλων εἰσὶν ἀκατάληπτα· ὁ μαθητὴς τότε ἤθελε συγγέει τὸν Ὀμηρον μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τοῦ Πισίδου, ἤθελε ἀγνοεῖ τον τε δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν ἀρχαίων καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων, εἰς οὐ πλεῖστα μετέβησαν καὶ εἰς ἡμᾶς.

Ἴνα ἀσκηθῶσιν οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ γράφειν καὶ ἐκτιθέειν τὰς ἰδέας αὐτῶν, ἄς γράφωσι καθ' ἐκάστην τὴν ἐξήγησιν εἰς ὅλας τὰς τάξεις, ἢ δὲ διορθώσιν αὐτῆς ἄς γίνηται τῶν μὲν ἐξ μικροτέρων τάξεων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐκτὸς τῆς παραδόσεως, οἱ μαθηταὶ ὅμως τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων ἄς διορθώσιν ἐν καιρῷ τῆς παραδόσεως, ὅταν ὁ διδάσκαλος ἀκούῃ τὸν μαθητὴν ἐρμηνεύοντα καὶ διορθοῖ τελευταῖον αὐτόν. Πρὸς τούτοις ἄς γίνηται ἡ συνήθης θεματογραφία ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν κατὰ σάββατον. Αἱ συνθέσεις, πεζαὶ καὶ ἔμμετροι κατὰ τὴν

ἡλικίαν καὶ τὴν τάξιν τῶν μαθητῶν, ἃς γίνονται ἀπὸ τῆς δ' τοῦ σχολείου δις τῆς ἑβδομάδος κατὰ τετάρτην καὶ σάββατον· τούτων τὴν μὲν μίαν ἃς παρασκευάζωσιν οἱ μαθηματικοὶ οἴκοι, τὴν δὲ ἄλλην ἃς συντάττωσιν ἐκ τοῦ προχείρου ἐνώπιον τοῦ διδασκάλου δίδοντας τὸ θέμα, ὃ δὲ διδάσκαλος ἃς διορθοῖ αὐτὰς ἰδιαιτέρως. Λίαν ἐπιζήμιον καὶ σχολαστικὸν θεωρῶ τὸ νὰ δίδωσι τοῖς μαθηταῖς οἱ διδάσκαλοι σημειώσεις ἐρμηνευτικὰς εἰς ἀντιγραφὴν καὶ ἀποστήθισιν. Οὐδὲν μαραίνει καὶ καταδουλοῖ τοῦ μαθητοῦ τὸ αὐτεργὸν ἢ τὸ δουλικῶς ἀντιγράφειν τὰ ἐνθεν κἀκεῖθεν συνηγμένα ταῦτα σημειώματα τοῦ διδασκάλου ἃ ὁ μαθητὴς δύναται νὰ ποιήσῃ μόνος τῇ βοήθειᾳ τοῦ λεξικοῦ καὶ τῆς γραμματικῆς. Ἐάν ποτε γένωνται καὶ παρ' ἡμῖν ἐκδόσεις Ἑλλήνων συγγραφέων, ἔστωσαν ἐν αὐταῖς τὰ σχόλια συντομώτατα χρησιμεύοντα πρὸς κέντρον καὶ ἐξέγερσιν μᾶλλον τῶν μαθητῶν ἢ πρὸς τρυφὴν αὐτῶν καὶ χάνωσιν. Ταῦτα φρονῶ χρήσιμα περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀρχαίας καὶ νεωτέρας.

Ἡ διδασκαλία τῆς *λατινικῆς* ἃς ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἀγυμνασιακῆς τάξεως γινομένη τετράκις τῆς ἑβδομάδος, ὅπερ θεωρῶ ἀσχετόν, διότι οἱ μαθηταὶ πρὸ δύο ἡδὴ ἔτων θέλουσιν ἀρχίζει τὴν γαλλικὴν, ἐξ ἧς οὐ μικρὰν προπαιδευτικὴν ὠφέλειαν ὡς πρὸς τὸ ὕλικόν πορίζονται εἰς τὴν μητέρα αὐτῆς τὴν λατινικὴν. Τὰ ἔθνη τῆς Δύσεως παρέλαβον τὴν θρησκείαν καὶ τὸν πολιτισμὸν παρὰ τῆς Ῥώμης διὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης, μὴ ἔχοντα δὲ γλώσσης καὶ φιλολογίας ἡδὴ μεμορφωμένους ἐχρῶντο τῇ λατινικῇ οὐ μόνον εἰς τὴν συγγραφὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἐνεστῶσης ἑκατονταετηρίδος. Παρ' αὐτοῖς ἡ λατινικὴ διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τούτους λόγους ἦν καὶ ἔστιν ἀπαραίτητος χρησιμεύουσα καὶ εἰς μόρφωσιν καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν γλωσσῶν παρ' ἡμῖν ὅμως οὐδὲν σχεδὸν λαβοῦσι παρὰ τῆς Ῥώμης, οὔτε τὴν γλῶσσαν ἡμῶν καὶ τὴν φιλολογίαν μορφώσασιν ἢ δανευσθεῖσιν ἐκ τῆς λατινικῆς ἢ γνώσιν τῆς γλώσσης ταύτης εἶναι βεβαίως χρήσιμος εἰς γνώσιν τῶν ἀρχαίων λατίνων συγγραφέων καὶ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς σπουδῆς τῆς ἐλληνικῆς· διὸ εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῆς προοδοποιουμένην ὅπωςδὴποτε διὰ τῆς γαλλικῆς ἀρκούσιν ἔτη τέσσαρα.

Μετὰ τὰς δύο ἀρχαίας γλώσσας ἔρχονται τὰ *μαθηματικά*. Περὶ τούτων ὀλίγα ἀρκούσιν. Οἱ ἐκ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπολυόμενοι μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ γινώσκωσιν ἀκριβῶς τὰς τέσσαρας πράξεις ἐπὶ τῶν ἀκεραίων καὶ οὕτως ἀναβαίνοντες εἰς τὸ γυμνάσιον ἃς διδάσκονται εἰς τὰς δύο πρώτας τάξεις τοῦ σχολείου τὴν πρακτικὴν ἀριθμητικὴν τοῦ διδασκάλου προτεινόντος αὐτοῖς προβλήματα εἰς λύσιν. Εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας

τάξεις τοῦ σχολείου ἃς διδάσκονται τὴν θεωρητικὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν ἐμπορικὴν, εἰ δυνατὸν. Εἰς τὴν τετάρτην ἃς γίνηται ἀρχὴ τῆς Γεωμετρίας. Εἰς τὰς δύο πρώτας γυμνασιακὰς ἃς διδάσκηται ἡ Γεωμετρία καὶ ἡ Ἄλγεβρα, εἰς τὴν γ' ἃς γίνηται ἐπανάληψις αὐτῶν καὶ ἃς διδάσκηται τὸ ἄ ἡμισυ τοῦ ἐμπορικοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Μελᾶ, εἰς δὲ τὴν δ' τὸ ἕτερον ἡμισυ, ἔνθα καὶ ἡ καταστιχογραφία.

Ἡ *θρησκευτικὴ* διδασκαλία σκοποῦσα τὴν κατὰ Χριστὸν διάπλασιν τῆς νεότητος καὶ τὴν ἐνωρὶς ἐρρίζωσιν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, τὴν διὰ τῶν θείων αὐτοῦ ἐντολῶν ἐξέγερσιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν καθόλου, ἃς ἀρχίζει ἀπὸ τῆς ἀ τάξεως τοῦ σχολείου καὶ ἃς προβαίνει μέχρι τῆς ἀνωτάτης τοῦ γυμνασίου ὧδε· εἰς τὰς δύο πρώτας τοῦ σχολείου ἃς διδάσκηται ἡ ἱστορία τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης ἐξαγομῆτων πάντοτε ἠθικῶν πορισμάτων. Εἰς τὴν γ' καὶ δ' ἡ Κατήχησις παραλειπομένων τῶν λεπτολόγων δογματικῶν συζητήσεων. Εἰς τὴν α' γυμνασιακὴν ἃς γίνηται ἀνάγνωσις περικοπῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, εἰς τὴν β' καὶ γ' ἃς διδάσκηται ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν δ' ἡ κατὰ Χριστὸν Ἠθικὴ.

Ἡ *Γεωγραφία* ἃς διδάσκηται πρακτικώτερον εἰς τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις τοῦ σχολείου μετὰ διαγραφῆς χαρτῶν πρὸς μονιμωτέραν ἐντύπωσιν τῶν διδασκομένων ἐν τῷ νῶ τῶν μαθητῶν. Ἰδίως ἃς διδάσκηται ἐν ἐκτάσει ἢ τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀρχαία καὶ νεωτέρα δεικνυομένων τῶν θέσεων τῶν ἀρχαίων πόλεων ἢ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν.

Ἡ *Ἱστορία*, οὔσα τὸ καθολικὸν ταμεῖον τῶν πράξεων καὶ τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν καθόλου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον, εἶναι μάθημα χρησιμώτατον τοῖς νέοις καὶ ἀπαραίτητον. Αὕτη διαίρησθω παρ' ἡμῶν εἰς δύο, τὴν ἰδίως ἐλληνικὴν, τμημα οὔσαν τῆς καθόλου, καὶ τὴν καθόλου ἢ γενικὴν καὶ παγκόσμιον. Καὶ ἡ μὲν ἐλληνικὴ ἃς διδάσκηται ἐν τῇ β' καὶ γ' τοῦ σχολείου κατὰ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Δ. Πανταζῆ ἢ τοῦ Κ. Παπαρόρηγοπούλου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἀδιασπᾶστος, ὅπως ὁ μαθητὴς γινώσκῃ τὴν καταγωγὴν του, τὰς πράξεις τῶν προγόνων του, τὴν πτώσιν αὐτῶν, ἢ τε ἀρχαία καὶ ἡ βυζαντινὴ καὶ ἡ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐφεξῆς μέχρι τοῦ νῦν. Οὕτως ὁ μαθητὴς θέλει ἀποκτήσει ἐν συνόλῳ ἰδέαν γενικὴν τῆς καταστάσεως τοῦ ἔθνους του, τὰς δὲ γνώσεις ταύτας θέλει ἐπαυξήσει ἔπειτα διδασκόμενος τὴν Γενικὴν ἱστορίαν. Αὕτη ἃς ἀρχίζει ἀπὸ τῆς δ' τοῦ σχολείου, ἐν ἧ ἃς διδάσκηται ἢ τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν (καὶ τῆς ἐλληνικῆς συμπεριλαμβανομένης καὶ

οὐχὶ ἀποκλειομένης, ὡς δὴθεν γνωστῆς, καθάπερ παρὰ πολλοῖς εἴθισταί. Εἰς τὴν α' τοῦ γυμνασίου ἄς διδάσκηται ἡ μέση, καὶ ἐκτενεστέρον ἡ βυζαντινὴ, εἰς τὴν β' ἡ νεωτέρα καὶ εἰς τὴν γ' ἡ νεωτάτη ἀπὸ τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον.

Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἄς διδάσκωνται στοιχειωδῶς μᾶλλον ἀφορῶσαι τὴν μετὰ τέρψεως διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἄς ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς α' γυμνασιακῆς τάξεως καὶ ἄς τελευτᾷ εἰς τὴν δ'. Καὶ εἰς μὲν τὴν α' ἄς διδάσκηται ἡ Βοτανικὴ τοῦ διδασκάλου ἐπιδεικνύοντος μόνον τοῖς μαθηταῖς τὰ φυτὰ, εἰς τὴν β' ἐπίσης ἡ Ὀρυκτολογία καὶ εἰς τὴν γ' ἡ Ζωολογία καὶ ἡ Γεωλογία κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Α. Νονότου μεταφρασθὲν ἐγχειρίδιον. Πάντα ταῦτα ἄς μεταδίδωνται στοιχειωδῶς καὶ ἀπαξ τῆς ἐβδομάδος· τοῦτο εἶναι ἀρκετόν. Ἡ Φυσικὴ ἄς ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς γ' τοῦ γυμνασίου καὶ ἄς τελευτᾷ εἰς τὴν δ', εἰς τὴν ἄς διδάσκωνται καὶ στοιχεῖα Χυμίας.

Τῆς Φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης τῶν ἐπιστημῶν, καὶ διὰ τὸ ὑψηλὸν αὐτῆς καὶ τὸ ἀφηρημένον τῶν θεωριῶν δέον νὰ διδάσκηται μόνῃ ἡ Ἐμπειρικὴ Ψυχολογία καὶ Λογικὴ ὡς οἶόν τε σαφέστερον καὶ καθαρώτερον. Οἱ ἄλλοι κλάδοι αὐτῆς, μάλιστα ἡ Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπαιτοῦσα γνῶσιν ὅλων τῶν συστημάτων ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τοῦ νῦν, ἀποκλείονται τοῦ γυμνασίου, ἐνῶ οἱ μαθηταὶ ὀφείλουσι νὰ λαμβάνωσι γνώσεις θετικὰς καὶ ἀκριβεῖς.

Ἐκ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ὑποχρεωτικὴν παραδέχομαι μόνην τὴν γαλλικὴν. Ἡ γλῶσσα αὕτη καὶ διὰ τὴν πλουσίαν αὐτῆς φιλολογίαν καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον διάδοσιν αὐτῆς, νὰ μὴν καὶ διὰ τὸ σχετικῶς εὐμάθητον, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν λατινικὴν συγγένειαν, ἄς ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς γ' τάξεως τοῦ σχολείου, ὅτε οἱ μαθηταὶ περατώσαντες ἤδη τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν δύνανται διὰ τῆς συγκρίσεως καὶ παραβολῆς νὰ προσδεύσωσι περισσότερο εἰς τὴν γαλλικὴν. Κακὸν θεωρῶ τὴν παρὰ τισι τῶν γονέων πρόωρον ἐπιθυμίαν, ἵνα διδασθῶσι τὰ τέκνα τῶν ἀμέσως καὶ ἐν αὐτῷ πῶ δημοτικῷ σχολείῳ, εἰ δυνατόν, τὴν γαλλικὴν. Καὶ αὕτη διδασκείσθω μέχρι τῆς δ' τοῦ γυμνασίου θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς τρίς ἢ καὶ τετράκις, εἰ δυνατόν, τῆς ἐβδομάδος.

Ἡ τουρκικὴ γλῶσσα, χρήσιμος τοῖς ἀνὰ τὴν εὐρείαν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν οἰκοῦσιν, ἔστω προαιρετικὴ τοῖς βουλομένοις, καθάπερ καὶ ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ.

Εἰς ταῦτα δύνανται νὰ προστεθῶσιν ὡς μᾶλλον κοσμητικὰ ἢ ἱστογραφία καὶ ἡ καλλιγραφία ἀναγκαῖα λίαν τοῖς προτιθεμένοις νὰ δοθῶσιν εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ ἡ μουσικὴ, ὀδικὴ τε καὶ ὄργανικὴ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἱκανὰ, νομίζω, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος τῶν νέων· εἰς δὲ τὴν ὑγίειαν καὶ ῥώμην τοῦ σώματος ἐκπαλαί καὶ νῦν ἐτι θεωρεῖται ἀναγκαιότατον ἡ γυμναστικὴ ἐκτελουμένη καθ' ὥρισμέναν ἡμέρας καὶ ὥρας τῆς ἐβδομάδος κατὰ τὰ περὶ ταύτης ἐγχειρίδια.

Ἴνα δὲ σαφέστερον δηλώσω τὰ τε μαθήματα ἕκαστα καὶ τὰς ὥρας τῆς ἐβδομάδος, ἐν αἷς διδασκῆσονται, παρατίθημι καὶ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἢ ὥρολόγιον πρὸς εὐχερεστέραν διάταξιν αὐτῶν.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.

Α'. ΤΜΗΜΑ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.

Τάξις α'.

α'. Ὀρησκευτικὰ.—Ἱστορία τῆς Π. Διαθήκης· τὰ ἠθικὰ πορίσματα αὐτῆς, καθ' ἐβδομάδα	ὥραι	2
β'. Ἑλληνικά.—Ἀρχ. ἑλλ. Γνωμικά, Αἰσώπειοι μῦθοι, Χρυσόστομος, Λουκιανός. Νέα ἑλλ. Γεροστάθης Μελά, Ὀρησκ. μελέται Δ. Μαυροκορδάτου. Γραμματικῆς τὸ τυπικόν. Ὀρθογραφικαὶ ἀσκήσεις, καθ' ἐκάστην 1 1]2, τὸ ὅλον	»	9
γ'. Γεωγραφία πολιτικὴ (Εὐρώπη) μετὰ διαγραφῆς χαρτῶν.	»	2
δ'. Πρακτικὴ ἀριθμητικὴ μέχρι τῶν ἀναλογιῶν	»	3
	Τὸ ὅλον	» 16

Καθ' ἐκάστην ὥρ. 3 περίπου.

Τάξις β'.

α'. Ὀρησκευτικὰ.—Ἱερὰ ἱστορία τῆς Νέας Διαθήκης· τὰ ἠθικὰ πορίσματα αὐτῆς	»	2
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Ξενοφῶν, Λουκιανός, Ἴσυχράτης· Ν. Ε. Κ. Οἰκονόμος, Α. Ῥαγκαθῆς (διηγήματα). Γραμματικῆς συνέχεια καὶ τέλος μετ' ὀρθογραφικῶν ἀσκήσεων· (καθ' ἐκάστην 1 1]2), τὸ ὅλον	»	9
γ'. Γεωγραφία πολιτικὴ (αἰ λοιπαὶ ἡπειροὶ)	»	2
δ'. Πρακτικὴ ἀριθμητικὴ (ἀπὸ τῶν ἀναλογιῶν μέχρι τέλους)	»	3
ε'. Ἑλληνικὴ ἱστορία (ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ πελοπον. πολέμου)	»	2
	Τὸ ὅλον	» 18

Καθ' ἐκάστην ὥρ. 3.

Τάξις γ'.

α'. Ὀρησκευτικὰ.—Κατήχησις (ἀ. μέρος)	»	2
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Ξενοφῶν. Ἰσοκράτης, Πλούταρχος. Ν. Ε.		

Θεοτόκης, Οικονόμος, Γούδα βίοι. Γραμματικῆς ἐπανάληψις ἀρχαί συντάξεως ὀρθογραφικαὶ ἀσκήσεις	»	9
γ'. Γεωγραφία (ἐπανάληψις)	»	2
δ'. Ἀριθμητικὴ θεωρητικὴ	»	3
εέ. Ἑλληνικὴ ἱστορία (συνέχεια καὶ τέλος)	»	2
ς'. Γαλλικῆς γλώσσης ἀρχαί (ἀνάγνωσις καὶ γραμματικὴ)	»	3
Τὸ ὅλον	»	21

Καθ' ἐκάστην ὥρα 3 1]2.

Τάξις δ'.

ἀ. Ὀρησκευτικὰ.—Κατῆχησις (6 μέρος)	»	2
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Ἰσοκράτης, Λυσίας, Βασίλειος, Λυκοῦργος. ΝΕ. Κ. Παπαρρόγούπουλος, Ραγκαβῆς, Λόγοι πολιτικοὶ Συντακτικόν Συνθέσεις	»	9
γ'. Ἀριθμητικὴ θεωρητικὴ (τέλος)	»	3
δ'. Γεωμετρία	»	2
ε'. Γενικὴ ἱστορία (ἀρχαία)	»	2
ς'. Γαλλικά	»	3
Τὸ ὅλον	»	21

Καθ' ἐκάστην ὥρα 3 1]2.

Β'. ΤΜΗΜΑ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ.

Τάξις α'.

ἀ. Ὀρησκευτικὰ.—Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου	»	1
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Δημοσθένης, Ἡρόδοτος, Πλάτων. Ν. Ε. Τρικούπης, Παπαρρόγούπουλος, Μηνιάτης. Συντακτικὸ ἐπανάληψις. Θεματογραφία καὶ συνθέσεις	»	9
γ'. Λατινικά.—Ἀπλᾶι προτάσεις, Κορνῆλιος Νέπων. Γραμματ.	»	4
δ'. Ἀλγεβρα καὶ Γεωμετρία, ἀνὰ 2 ὥρας	»	4
ε'. Γενικὴ ἱστορία (Μέση)	»	2
στ'. Στοιχ. Φυσ. Ἱστορίας (Βοτανικὴ)	»	1
ζ'. Γαλλικά	»	3
η'. Τουρκικά	»	3
Τὸ ὅλον	»	27

Καθ' ἐκάστην ὥρα 4 1]2.

Τάξις β'.

ἀ. Ὀρησκευτικὰ.—Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία	»	2
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Θεουκιδίδης, Πλάτων, Ὅμηρος. Ν. Ε.		

Τρικούπης, Α. Σοῦτσος, Ζαλοκώστας. Μετρικὴ, Θεματογραφία καὶ συνθέσεις	»	9
γ'. Ἑλληνικαὶ καὶ ῥωμαϊκαὶ ἀρχαιότητες. Μυθολογία μετ' εἰκόνων τῶν θεῶν καὶ ἥρώων. Ἐξήγησις τῶν τυχόν που εὕρισκομένων ἀρχαιοτήτων	»	1
δ'. Λατινικά.—Καίσαρ καὶ Εὐτρόπιος. Συντακτικόν	»	4
ε'. Ἀλγεβρα καὶ Γεωμετρία (τέλος)	»	5
στ'. Γενικὴ Ἱστορία (νέα)	»	2
ζ'. Στοιχεῖα Φυσικῆς Ἱστορίας (Ζωολογία καὶ Ὄρυκτολογία)	»	1
η'. Γαλλικά	»	3
θ'. Τουρκικά	»	3
Τὸ ὅλον	»	29

Καθ' ἐκάστην ὥρα 4 3]4.

Τάξις γ'.

ἀ. Ὀρησκευτικὰ.—Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία	»	2
β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Εὐριπίδης, Σοφοκλῆς, Θεόκριτος. Ν. Ε. Ι. Ζαμπέλιος, Βερναρδάκης, Βλάχος, Βαλαωρίτης. Θεματογραφία καὶ συνθέσεις καθ' ἐκάστην ἀνὰ μίαν ὥραν	»	6
γ'. Ἑλλ. καὶ ῥωμ. γραμματολογία· περὶ ποιήσεως	»	1
δ'. Λατινικά.—Σαλλούστιος, Κικέρων, Λίβιος, Ὄβιδιος. Συντακτ.	»	4
ε'. Ἀλγεβρα καὶ Τριγωνομετρία	»	2
στ'. Γενικὴ Ἱστορία (νεωτάτη)	»	2
ζ'. Φυσικὴ	»	2
η'. Φυσικῆς Ἱστορίας στοιχεῖα (Γεωλογία)	»	1
θ'. Ἐμπορικὰ.—Ἐγχειρίδιον Μελᾶ (ἄ μέρος)	»	2
ι'. Φιλοσοφικά.—Ψυχολογία	»	2
ιά. Γαλλικά	»	3
ιβ'. Τουρκικά	»	3
Τὸ ὅλον	»	30

Καθ' ἐκάστην ὥρα 5.

Τάξις δ' (1).

ἀ. Ὀρησκευτικὰ.—Ἠθικὴ κατὰ Χριστόν	»	1
------------------------------------	---	---

(1) Οἱ μαθηταὶ τῆς δ' τάξεως ἀκροῶνται τῶν μαθημάτων μέχρι τοῦ μεγάλου Πάσχα, ὅτε ἐπαναλαμβάνοντες πάντα τὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ διδαχθέντα μαθήματα ὑφίστανται ἐν αὐτοῖς προφορικὰς καὶ ἐγγράφους τὰς ἀπολυτηρίου ἐξετάσεις.

β'. Ἑλληνικά.—Α. Ε. Αίσχύλος, Ἀριστοφάνης, Πίνδαρος. Ν. Ε. Κοραΐς, Σολομός, Α. Ῥαγκαβῆς, Βαλκωρίτης, Τανταλίδης, Βλάχος. Θεματογραφία καὶ συνθέσεις πεζαὶ καὶ ἔμμετροι, Ἐπιγράμματα.	» 6
γ'. Λατινικά.—Βιργίλιος, Κικέρων καὶ Ὀράτιος	» 4
δ'. Φυσικῆς συνέχεια	» 2
ε'. Στοιχεῖα χυμίας	» 2
ς'. Ἐμπορικά.—Ἐγχειρίδιον Μελᾶ (μέρος β').	» 2
ζ'. Φιλοσοφικά.—Λογική	» 2
η'. Γαλλικά	» 3
θ'. Τουρκικά	» 3
	Τὸ ὅλον » 25

Καθ' ἐκάστην ὥραι 4 1)6

Ἡ Καλλιγραφία, Ἰχνογραφία καὶ Μουσικὴ διδάσκονται εἰς τάξεις ἰδιαιτέρας.

Ἡ Γυμναστική, εἰ δυνατόν, ἄς γίνηται καθ' ἐκάστην ἀνά μίαν ὥραν τὸ πολὺ.

Τοιοῦτον τὸ ἐμὸν σύστημα τῆς μέσης παιδείσεως, μικρὰ βεβαίως συμβολὴ εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἐθνικῆς νεότητος. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ λεπτομέρειαι περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἀφίενται τοῖς εὐμεθοῦσι διδασκάλοις, ὧν ἄνευ οὐδὲν, οὐδ' αὐτὸ τὸ τέλειον, δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς νεωτέρας φιλολογίας λίαν χρησίμου καὶ εἰς τὴν ἐκμάθησιν καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας καὶ τινῶν ἄλλων τροποποιήσεων περὶ τὴν διάταξιν τῶν διαφόρων μαθημάτων προτείνω σύστημα περιεκτικώτερον καὶ, ὡς νομίζω, συντελεστικώτερον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν παιδείυσιν, ἧς οὐδὲν μοι προσφιλέστερον.